

สารบัญ

ที่เรียกว่า “การศึกษาแนวพุทธ” คือรู้ความจริง	
ของธรรมดา แล้วพัฒนาคนบนฐานของธรรมชาติ.....	๑
วัฒนธรรมส่วนที่ตัวมีอยู่ ก็ควรจะรู้เข้าใจให้ถึงรากถึงฐาน.....	๕
สามแดนของชีวิต ก็เป็นสามด้านของการศึกษา.....	๑๐
พอเริ่มการศึกษาเพียงแค่นั้นคือ	
ชีวิตและสังคมก็มีหลักประกันความมั่นคงขึ้นมาทันที	๑๓
ศึกษาไปพร้อมด้วยกันทั้ง ๓ ด้าน แล้ววัดผลโดยดูพัฒนาการที่แยกเป็น ๔	๑๖
ถ้าไม่ระวังไว้ คือก็ไม่ครบ สมาก็จะได้แค่รูปแบบ	๒๑
ใจที่สงบมั่นมุ่งแน่วไปในการสร้างสรรค์ทำความดี	
นี่คือสมมติที่ชีวิตและสังคมกำลังต้องการ	๒๕
สมมติแบบของพุทธศาสนา เป็นสมมติในระบบแห่งไตรสิกขา	
จึงต้องให้ชัดว่าอสังคาถาไปด้วยกันกับพฤติกรรมและปัญญา	๒๙
สังคมไทยมีดีคือวัฒนธรรมแห่งเมตตา	
แต่ต้องก้าวไปในวัฒนธรรมแสงปัญญา	๓๑
การนำสังคมเป็นงานหลักของการศึกษา	
แต่มีใช้ไม่นำพานรองที่ตามสนองสังคม	๓๔
การศึกษาเริ่มต้นตั้งแต่การกินอยู่ที่บ้าน	
ร.ร.ต้องประสานกับอาจารย์คนแรก คือ พ่อแม่.....	๓๖
เมื่อการศึกษาได้ผล ในตัวคนก็มีใจว่าจริงเบิกบาน	
และประสานกับคนอื่นโดยแผ่ขยายความรักใคร่ไม่ตรี	๓๙
พุทธศาสนา คือคำสอนว่าด้วยการพัฒนาความสุข	
การศึกษา คือการพัฒนาความสุข	๔๐
ภาคผนวก	๔๙

สู่การศึกษาแนวพุทธ*

เรื่องโรงเรียนแนวพุทธ*^{หนึ่ง} ที่คิดจัดคิดทำกันนี้ เท่าที่ได้รับ
ฟัง มองได้เป็น ๒ แง่ หรือ ๒ ระดับ

๑. ข้อปรารถนาที่เด่น คือการที่มองเห็นว่า คนไทยที่เป็น
ชาวพุทธ เช่นเด็กนักเรียนที่ชื่อว่าชาวพุทธ มีชื่ออย่างนั้น แต่ไม่รู้
เรื่องพระพุทธศาสนา และประพฤติปฏิบัติตนไม่สมกับความเป็น
ชาวพุทธ ทำอย่างไรจะให้เด็กนักเรียนเหล่านี้ได้เรียนรู้เรื่อง
พระพุทธศาสนา และประพฤติตนเป็นชาวพุทธที่ดี หรือสมกับ
ความเป็นชาวพุทธได้ อันนี้เป็นแง่หนึ่ง

๒. มองกว้างออกไป โรงเรียนแนวพุทธ เป็นเรื่องของการ
จัดการศึกษาแนวพุทธ ซึ่งหมายถึงตัวแนวคิดหรือหลักการในการ
จัดการศึกษา ที่สัมพันธ์กับการมองชีวิตมนุษย์และธรรมชาติ
ทั้งหมด เป็นการพูดถึงตัวหลักการ เหมือนกับเราพูดถึงการจัด
การศึกษาตามแนวคิดของจอห์น ดิวอี้ (John Dewey)

* ข้อคิดความเห็นของ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) ในโอกาสที่รัฐมนตรีช่วยว่าการ
กระทรวงศึกษาธิการ ดร.สิริกร มณีรินทร์ นำคณะเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบในการจัด
การศึกษารูปแบบใหม่ ไปนมัสการปรินิพพาน ที่วัดญาณเวศกวัน เมื่อ ๑๔ กุมภาพันธ์
๒๕๕๖

^{หนึ่ง} “โรงเรียนแนวพุทธ” เป็นคำที่ใช้พลางก่อนในระยะเริ่มการ ต่อมา ทาง ศธ. ได้ยุติ
ให้ใช้คำว่า “โรงเรียนวิถีพุทธ”

หรือเปสตาลอซซี (Pestalozzi) หรือรูสโซ (Rousseau) หรืออะไรก็ว่าไป

ที่เรียกว่า “การศึกษาแนวพุทธ” คือรู้ความจริง ของธรรมา แล้วพัฒนาคนบนฐานของธรรมาดี

ในแง่ที่ ๒ นี้ เราดูว่า การจัดการศึกษาแนวไหนจึงจะถูกต้องตามความเป็นจริง คือเอาความจริงเป็นที่ตั้ง การที่เอาตมาเขียนอะไรต่ออะไร นี่หมายถึงตัวเอง เอาตมาก็มองว่าแนวคิดของพุทธศาสนานี้ มองตรงตามความเป็นจริงที่สุด คือเริ่มจากมองเห็นชีวิตของมนุษย์ว่าเป็นอย่างไร แล้วจากการรู้เข้าใจความเป็นจริงก็มาจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับความจริงนั้น ไม่ใช่เป็นเรื่องของบัญญัติหรือคำสั่ง

เรื่องนี้ ที่ว่าเป็นการจัดการศึกษาตามหลักของพระพุทธศาสนา ที่เราเรียกว่าแนวพุทธ ก็คือแนวของคนที่มีปัญญารู้ความจริงเท่านั้นเอง

พระพุทธเจ้าก็ตรัสแล้วว่า พระพุทธเจ้าจะอุบัติขึ้นหรือไม่ ความจริงก็มีอยู่ตามธรรมาของมัน พระพุทธเจ้าทรงค้นพบความจริงนั้นแล้วนำมาเปิดเผยแสดง การจัดการศึกษาที่เรียกว่าแนวพุทธก็คือการจัดตรงตามความเป็นจริงของธรรมาดีเท่านั้นเอง คือทางพระพุทธศาสนาเราถือว่าพระพุทธเจ้าไม่ได้มาทรงบัญญัติอะไรขึ้นเอง ไม่ได้มาสั่งการอะไร แต่พระองค์ทรงค้นพบความจริงของธรรมาดีแล้วก็มาสอนตามนั้น เพราะฉะนั้นเรื่องของพระพุทธศาสนาจึงเป็นเรื่องธรรมาดีของธรรมาดี

ถึงตอนนี้ เรื่องจึงขึ้นไปอีกขั้นหนึ่ง คือไม่มีการแบ่งแยกว่าเป็นศาสนาไหนๆ เวลานี้คนมีปัญหา มาก มนุษย์นี้ยังข้ามไม่พ้นความคับแคบ ทั้งที่เรียกตัวเองว่าเจริญมากี่พันปีแล้ว ก็ยังมาติดอยู่กับการแบ่งแยกว่าศาสนานั้นศาสนาโน้น

อย่างเช่นบอกว่า การศึกษานี้ ใช้หลักพุทธ บางคนก็สะดุดว่า อ้าว! ทำไมเป็นชื่อศาสนานั้นศาสนาโน้น เริ่มกลัวเสียแล้ว แล้วเราไม่เคารพหรือ ว่าเรื่องนั้นๆ หลักการนั้นๆ เป็นความคิดของใคร ใครเป็นผู้แสดงหลักการนั้น ก็พูดไปตามตรง

ทำไมเราพูดได้ว่า จอห์น ดิวอี้ (John Dewey), เปสตาลอซซี (Pestalozzi), รูสโซ (Rousseau) ทำไมพูดได้ แล้วทำไมเวลาจะพูดถึงหลักการของพระพุทธเจ้า คนไทยพูดไม่ได้ ต้องรอให้ฝรั่งยกขึ้นมาพูด ทำไมไม่ยอมรับความเป็นจริงอันนี้ ใครแสดงมากกว่าไปตามนั้น ข้อสำคัญอยู่ที่ว่า หลักการนั้นตรงตามความเป็นจริงหรือไม่ พูดอย่างภาษาสมัยนี้ว่าเป็นเรื่องทางวิชาการ ก็ว่าไปตามหลัก ไม่มาเกี่ยวมากลัวอย่างนั้นอย่างนี้

พระพุทธศาสนาบอกว่าสอนหรืออธิบายไปตามธรรมชาติ ถ้าใครเห็นว่าไม่เป็นจริง เราก็เถียง ท่านก็เปิดโอกาสให้เถียงอยู่แล้ว ไม่ได้บังคับใคร

นี่เราก็ดูว่าชีวิตคนเป็นอย่างไร มันอยู่ในท่ามกลางธรรมชาติแวดล้อมอย่างไร มีความเป็นไปที่เรียกว่าธรรมชาติของมันอย่างไร และเพื่อให้ชีวิตมนุษย์พัฒนาอยู่ได้ดีในท่ามกลางสิ่งแวดล้อมต่างๆ เหล่านี้ เขาควรจะดำเนินชีวิตอย่างไร เราก็ดูไปตามความเป็นจริงนั้น ทั้งของโลกและชีวิต แล้วก็มาจัดระบบพัฒนาคนให้อยู่ได้อย่างดีท่ามกลางความเป็นจริงอย่างนั้น ก็

เท่านั้นแหละ มันก็เลยเกิดเป็นการศึกษาแนวพุทธ อย่างที่พูดกัน
เท่านั้นเอง

ที่นี่ เมื่อเป็นการศึกษาแนวพุทธอย่างนี้ มันก็จะมี ๒ ระดับ
ระดับที่ ๑ คือ ระดับรูปแบบ หมายความว่า เป็นธรรมชาติ
ของมนุษย์ที่อยู่ในสังคมหรือชุมชนอันใดอันหนึ่ง ย่อมมีวิถีชีวิตที่
สืบทอดกันมาโดยวัฒนธรรม โดยสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอะไร
ต่างๆ ซึ่งลงตัวตามที่สังคมนั้นเขาถือว่าดี เหมือนอย่างชาวพุทธ
ไทยเราก็พัฒนาวิถีความเป็นอยู่ที่เป็นวัฒนธรรมแบบพุทธไทย
ขึ้นมา ดังกาเขาก็มีพุทธแบบลังกา อะไรอย่างนี้ ซึ่งเป็นรูปแบบที่
ถือกันหรือตกลงกันว่าดีแล้ว

เราก็อาจจะเน้นว่า การที่จะเป็นคนไทย ซึ่งได้ชื่อว่าเป็น
ชาวพุทธ จะต้องให้ได้ความหมายและมีรูปแบบอย่างนี้ แล้วก็มี
ภาพหรือรูปแบบของชีวิตที่มีวัฒนธรรม เช่นการกราบการไหว้อะไร
ต่ออะไร อันนี้ถือว่าเป็นรูปแบบเท่านั้น แต่เรายอมรับกันแล้วว่า
เป็นรูปแบบที่ดี คือเหมาะสมกับคนที่เรียกว่าเป็นชาวพุทธแบบไทย

ระดับที่ ๒ คือตัวแท้ตัวจริง ได้แก่ความเป็นจริงตาม
ธรรมชาติของธรรมชาติ ที่อยู่ลึกลงไปอีกทีหนึ่ง ซึ่งอันนั้นเป็นของ
กลาง ไม่ขึ้นต่อประเทศชาติหรือวัฒนธรรมไหนทั้งสิ้น ใครจะไป
ปรับไปจัดระบบวัฒนธรรมอย่างไร ให้มีวิถีชีวิตอย่างไร ก็จัดไป
ฉะนั้นในแง่นี้จะไม่มีปัญหา

รวมความว่า จะต้องพูดกันเป็นระดับๆ ตั้งแต่ระดับกว้าง
ที่สุด คือตัวหลักการที่สอดคล้องกับความเป็นจริงตามธรรมชาติ
ของธรรมชาติ ในขั้นนี้เราจะจัดการศึกษากันอย่างไร ใน
ความหมายแง่นี้เราก็ใช้ชื่อว่า “แนวพุทธ” คือเป็นแนวพุทธใน

ความหมายที่ว่ารู้เข้าใจถึงความจริงของธรรมชาติตามธรรมดา แล้วจัดกระบวนการของการศึกษาให้ได้ผลตามธรรมดาของความจริงนั้น

จากนั้น แคมเข้ามา คือในแง่ของรูปแบบ ที่ว่าเราจะจัดให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมไทย ให้คนที่มีชื่อว่าชาวพุทธเป็นอย่างนี้ๆ เราอาจจะเห็นว่ามีรูปแบบอย่างนั้นๆ เมื่อดีแล้ว ยอมรับแล้ว ก็มาทำให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น แล้วอันไหนที่ควรจะปรับปรุงเพิ่มเติม ก็พัฒนาต่อไป

เรื่องวัฒนธรรมนี้ก็จะควรจะแก้ไขปรับปรุงให้มีความเจริญก้าวหน้า ไม่อย่างนั้นจะเป็นวัฒนธรรมประเภทปกป้องตัว

วัฒนธรรมส่วนที่ตัวมีอยู่ ก็ควรจะรู้เข้าใจให้ถึงรากถึงฐาน

เคยพูดบ่อยๆ ว่า การรักษาวัฒนธรรมนั้น ต้องระวังนะ ถ้าเป็นวัฒนธรรมแบบปกป้องตัวเมื่อไร ก็แสดงว่าเป็นฝ่ายตั้งรับแล้ว แย่เลย ไม่เจริญก้าวหน้า

วัฒนธรรมที่ดีงามต้องมีความเจริญก้าวหน้า พัฒนาตัวเองต่อไป และก้าวไปในสังคมโลกได้อย่างดี สามารถเป็นผู้นำแก่ผู้อื่น ให้เขาอยากทำตาม ไม่ใช่คอยหวาดกลัวฝ่ายอื่นจะบุกเข้ามา ต้องคอยปกป้องตัวเอง ถ้าอย่างนั้นก็แสดงว่าแย่แล้ว

ขณะนี้เรารักษาวัฒนธรรมแบบปกป้องตัวเสียมาก คล้ายๆ ว่าเราแย่แล้ว ลู้เขาไม่ได้แล้ว เขาบุกเข้ามา แสดงว่าเราไม่มีความเป็นผู้นำ ถ้าเราเก่งจริง วัฒนธรรมของเราจะต้องนำขึ้นชมจนคนอื่นเขาอยากจะทำอย่างเราจะตาม ข้อสำคัญอยู่ที่ว่าเรามี

อะไรบ้างที่เป็นสาระซึ่งจะทำให้เราภูมิใจ แล้วเขาอยากจะทำตามเรา นั่นก็คือเราต้องมีอะไรที่จะให้แก่เขา จะเป็นเรื่องภูมิธรรมหรือภูมิปัญญาก็ตาม โดยเฉพาะสิ่งที่เหนือกว่าเขาทางภูมิปัญญา

ตอนนี้สังคมของเรามันหนักในแง่ที่มองไม่เห็นว่ามีดีอะไรของตัวที่จะให้แก่คนอื่น มีแต่มองว่าคนอื่นเขามีดีอย่างนั้นๆ แล้วก็อยากจะไปรับของเขามา ก็เลยต้องด้อยอยู่เรื่อยไป

เมื่อมองในแง่การศึกษาแนวพุทธที่พูดมา ก็ถือว่าพระพุทธศาสนาสอนความจริงตามธรรมดาธรรมชาติ แล้วเราก็มาดูว่าหลักการที่มีชื่อว่าศีล สมาธิ ปัญญา นี้ วางขึ้นตามความจริงตามธรรมดาของธรรมชาติ แต่พอมาอยู่ในวัฒนธรรมไทยแล้วมันก็วิวัฒนาการเป็นรูปแบบขึ้นมา เป็นวัฒนธรรมเฉพาะเทศะ เมื่อเราไม่รู้ตัว ไม่รู้จักแยก เราก็ซ้กจะมองแคบ ความหมายของศีล สมาธิ ปัญญา ก็เหลือแค่เป็นรูปแบบต่างๆ ไป

อันนี้เป็นเรื่องที่เราจะต้องแยกให้ชัดว่า ศีล สมาธิ ปัญญา ที่เป็นรูปแบบ ซึ่งอาจจะแคบลง แล้วก็รัดตัว แล้วบางทีก็เพี้ยน กับศีล สมาธิ ปัญญาที่แท้จริงสอดคล้องกับความเป็นจริงของธรรมชาติที่พระพุทธเจ้าสอนแท้ๆ นั่น คืออะไร ตอนนี้ต้องแยกให้ได้

อย่างเวลาพูดถึงศีล เราก็อาจจะมองไปตามความหมายของเรา เช่น ศีล ๕ บางทีพูดกันไปว่าเป็นข้อห้าม ว่าห้ามอย่างนั้นๆ ซึ่งที่จริงถ้าว่ากันโดยเคร่งครัด พระพุทธศาสนาไม่มีศีลที่เป็นข้อห้าม

จะต้องรู้กันให้ชัดว่า ถ้าพูดกันโดยเคร่งครัด ศีลอย่างศีล ๕ ไม่ใช่เป็นข้อห้าม เป็นธรรมดาว่าในศาสนาอื่นต่างๆ ไป ศีลเป็นข้อห้าม ที่จริงเขาก็ไม่ได้เรียกของเขาว่าเป็นศีล แต่ชัดเจนว่าของ

เขาเป็นบัญญัติ หรือเป็นโองการบัญชา เป็น commandment ตามธรรมดาของหลักการที่ว่ามีพระเจ้าเป็นผู้สร้าง เป็นผู้บันดาล เมื่อเป็นผู้สร้าง ผู้บันดาล ท่านก็ต้องวางบัญญัติว่าเธอต้องทำตามนี้ เธอต้องไม่ทำอันนี้ ท่านก็ห้ามก็สั่ง แล้วเมื่อคนทำหรือไม่ทำตามนั้น ท่านก็ให้รางวัลหรือลงโทษไปตามที่บัญญัติ

ในทางตรงข้าม พระพุทธเจ้าตรัสว่า พระพุทธเจ้าจะเกิดหรือไม่เกิด ความจริงก็เป็นอย่างนี้ แต่พระองค์ค้นพบแล้วก็มาเปิดเผยแสดง เมื่อความจริงเป็นอย่างนี้ ความจริงมันก็เรียกร้องเราว่า เราจะต้องดำเนินชีวิตอย่างนี้ๆ จึงจะได้ผล เหมือนอย่างไร ความจริงมันร้อน ถ้าคุณไม่ยอมให้ตัวคุณเป็นอันตราย คุณก็อย่าเอาไฟมาเผาตัว หรือถ้าคุณต้องการให้ได้ประโยชน์จากไฟ คุณก็เรียนให้รู้ว่าเอาไปใช้ได้อย่างนั้นๆ ยิ่งรู้เท่าไรก็ยิ่งดี

ธรรมที่พระพุทธเจ้าสอนก็เป็นอย่างนี้ คือบอกความจริง แล้วก็สอนข้อเรียกร้องจากความจริงนั้นต่อเราว่า ถ้าเราต้องการดำเนินชีวิตให้ดีเราจะต้องทำอย่างไร ก็เท่านั้นเอง

เมื่อเป็นอย่างนี้ ระบบแห่งธรรมของพระพุทธศาสนา เมื่อพูดอย่างเคร่งครัดจึงไม่มีคำสั่งหรือคำห้าม แล้วก็ไม่มีการลงโทษหรือให้รางวัล แต่คนทำอะไร เขาก็ได้รับผลเองตามกฎธรรมดาของธรรมชาติ กฎแห่งกรรมอะไรๆ ก็เป็นเรื่องของเหตุของผล หมายความว่าทำเหตุอย่างนี้ ผลจึงเกิดขึ้นอย่างนั้น เป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่มีใครมาตัดสินลงโทษ

หลักพระพุทธศาสนาที่เป็นเหตุผลอย่างนี้ คนจะต้องเรียนรู้เข้าใจจึงจะเอามาใช้หรือปฏิบัติได้ถูกต้อง เพราะฉะนั้น ในสิ่งที่พระพุทธเจ้าสอน เมื่อเราพูดกันต่อๆ ตามๆ กันมา โดยไม่ได้

ทบทวนศึกษา จึงเคลื่อนคลาดเลือนลางได้ง่าย ดังที่ทุกอย่างมีแง่คิดทั้งนั้น เช่น เวลาให้ศีล ในตัวศีลที่เรารับ ไม่มีคำว่าห้ามว่าสิ่งเราเองเป็นผู้ตัดสินการกระทำของตนว่า

ปาณาติปาตา เวรมณี-*สิกขาปท*ี สมาธิยามิ = ข้าพเจ้าขอรับถือปฏิบัติข้อศึกษาในการงดเว้นจากการฆ่าสัตว์

ศึกษากันให้ชัดว่า ศีลที่แท้คืออะไร พระพุทธเจ้าทรงสอนว่า นี่นะ เป็นความจริงว่าสัตว์ทุกตน ทั้งคนทั้งสัตว์อื่น ล้วนรักสุขเกลียดทุกข์ด้วยกันทั้งนั้น เราฉันใด เขาก็ฉันนั้น เพราะฉะนั้นจึงไม่ควรเบียดเบียนกัน จริงไหม เราก็เห็นด้วยว่า เออ จริงนี้ ก็ยอมรับ ถ้าอย่างนั้นเราไม่ควรเบียดเบียนกันใช่ไหม ใช่

ถ้าอย่างนั้น ตกลงเราจะไม่ทำร้ายใคร แต่ฉันยังใจไม่เข้มแข็ง ยังมีโลภ มีโกรธมาก เพราะฉะนั้นก็เลยคล้ายๆ มาสัญญากับพระหน้อย ขอให้ข้าพเจ้าได้ปฏิญาณต่อท่านว่า ข้าพเจ้าขอถือข้อปฏิบัติที่จะฝึกตนให้งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ นี่เห็นไหม ไม่มีคำสั่งของใครทั้งนั้น แต่เราเองเป็นผู้ที่ตกลงยอมรับปฏิบัติอย่างนั้น

เมื่อเรารับแล้วปฏิบัติอย่างนั้น ผลก็เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย และเมื่อเราปฏิบัติไปตามนั้น ก็เกิดเป็นศีล คือเป็นความประพฤติปกติประจำตัวของเรา อาตมาล้อพระบ่อยๆ ว่า นี่ โยมมาขอศีล พระไม่เคยให้ศีล พระจะบอกว่าศีลอาตมาให้ไม่ได้

โยมมาบอกว่า ข้าพเจ้าขอศีล & “มยํ ภนฺเต ติสฺรเณน สหปญฺจ สीलานิ ยาจาม” แปลว่า ข้าพเจ้าขอศีล & พร้อมทั้งไตรสรณะ แต่พระไม่ให้ศีล ให้ดูเถอะ พระบอกเป็นนัยว่า เออ คุณขอศีล แต่ฉันให้ไม่ได้นะ ใครปฏิบัติ คนนั้นก็มศีลเอง คุณต้องการมี

ศีล คุณก็เอาข้อฝึกหัดเหล่านี้ไปปฏิบัติ เมื่อคุณปฏิบัติตาม คุณก็เป็นผู้มีศีล

ดังนั้น แทนที่จะให้ศีล พระก็บอกข้อปฏิบัติ เรียกว่า สิกขาบท ให้ญาติโยมเอาไปฝึกตัว พูดสั้นๆ ว่า **ชาวบ้านขอศีล พระบอกสิกขาบท**

สิกขาบท = สิกขา (ศึกษา) + บท (บท, ข้อ) แปลว่าข้อฝึก ข้อศึกษา ข้อเรียนรู้ ข้อฝึกตัวเอง หรือบทเรียน ภาษาพระชั้นหลัก แท้ๆ เรียกว่าสิกขาบท & ไม่เรียกศีล & เพราะศีลเป็นคุณสมบัติที่เกิดขึ้นในตัวตน เมื่อคุณปฏิบัติถูกต้องแล้วคุณมีความประพฤติ อย่างนั้น ก็เป็นศีลของคุณ

แต่ข้อปฏิบัติอะไรที่จะทำให้คุณมีศีล พระก็บอกว่า สิกขาบทข้อฝึกนี้ ถ้าคุณปฏิบัติตามแล้วคุณก็จะมีศีล เช่น ปาณาติปาตา เวรมณีสิกขาบท สมาธิยามิ ข้าพเจ้าขอถือข้อปฏิบัติในการฝึกตนที่จะงดเว้นจากการทำลายชีวิต ทุกข้อมีแต่สิกขาบท เหมือนกันหมด พระบอกสิกขาบท ชาวบ้านก็รับไปปฏิบัติ เมื่อปฏิบัติแล้วก็เกิดเป็นศีล พระไม่เรียกศีล & แต่เรียกสิกขาบท & คือ เป็นข้อฝึกหรือข้อศึกษาเพื่อให้มีศีล

ทุกอย่าง ทั้งศีล สมาธิ ปัญญา ให้ไม่ได้ทั้งนั้น แต่ทุกคนจะต้องไปพัฒนาโดยฝึกให้เกิดขึ้นในตัว

ชาวบ้านขอว่า ฉันอยากมีสมาธิ พระบอกว่า ฉันเอาสมาธิให้คุณไม่ได้ คุณเอากรรมฐานไปฝึก

ขอศีล พระบอกสิกขาบทให้ไปฝึก แล้วก็มีศีลเอง

ขอสมาธิ พระให้กรรมฐานไปทำเอา แล้วเกิดสมาธิ

ขอปัญญา พระให้ข้อมูลความรู้ ทางพระเรียกว่าให้สุตะ ก็บอกสุตะให้

สุตะ คือสิ่งที่เล่าเรียนสดับฟัง พระหรือครูอาจารย์บอกสิ่งที่เล่าเรียนสดับฟัง ถ่ายทอดให้ไป คุณเอาไปคิดไปพิจารณา ปัญญาก็เกิดขึ้น

ฉะนั้น ศีล สมาธิ ปัญญา เราต้องฝึกฝนพัฒนาขึ้นในตัวเอง อันนี้ก็เป็นเรื่องธรรมดาของธรรมชาติ

สามแดนของชีวิต ก็เป็นสามด้านของการศึกษา

ตามธรรมดาของธรรมชาตินั้น ชีวิตของเรามี ๓ ด้าน คือ

๑. เรามีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม โดยการรับรู้ ดู ฟัง ฯลฯ ทางอินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นทวาร คือประตูฝ่ายเปิดรับ ๖ และโดยการแสดงออกสื่อสารสัมพันธ์ทำการต่างๆ ทางกาย วาจา ใจ ที่เรียกว่ากรรม เป็นทวาร คือประตูฝ่ายเปิดออก ๓ หมายความว่ามีความสัมพันธ์กับโลกภายนอกทางการรับรู้ และทางด้านการกระทำ นี่คือแดนของศีลทั้งหมด รวมอยู่ใน **การสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม**

ถ้ามองอย่างนี้เราจะรู้เลยว่า คำว่า ศีล ไม่ใช่แค่ศีล ๕ แต่หมายถึงการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทั้งทางกายภาพ และทางสังคม ด้วย ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ วาจา เป็นด้านที่ติดต่อกับข้างนอก

๒. ที่นี้ลึกลงไป พุทธิกรรมกรสัมพันธ์กับโลกภายนอกของเราจะเป็นไปอย่างไร ก็เกิดจากเจตจำนง มีความตั้งใจ แล้วเบื้องหลังของเจตจำนง หรือความตั้งใจนั้น ก็มีแรงจูงใจ และคุณสมบัติต่างๆ ในจิตใจ ทั้งฝ่ายดีและฝ่ายร้าย เช่น ความรัก

ความโกรธ ความเขื่อ ฯลฯ เป็นตัวปรุงแต่งให้แสดงออกมาที่พฤติกรรม ตลอดจนการรับรู้ทางอินทรีย์ต่างๆ ส่วนนี้ก็เป็นแดนของ **จิตใจ**

๓. เหนือจากนั้นอีกแดนหนึ่งก็คือ มนุษย์จะสื่อสารมีพฤติกรรมสัมพันธ์กับโลกภายนอกได้มากน้อย ขึ้นขึ้นหรือซับซ้อนเท่าไหน จะมีจิตใจที่อึดอัดโล่งโปร่งแคบกว้างเพียงใด จะมีความรู้สึกได้แค่ไหน จะมีสภาพจิตใจเป็นอย่างไร ก็อยู่ที่ความรู้ ถ้าเรารู้ว่าสิ่งนี้เป็นอันตรายต่อเรา จิตใจของเราจะมีปฏิกิริยาอย่างหนึ่ง ถ้าเรารู้ว่าสิ่งนี้เราจะจัดการอย่างไร เราก็จะมีความรู้สึกสบายโปร่งโล่งเป็นอิสระ แต่ถ้าเราไปเจออะไรแล้ว ไม่รู้ว่าจะทำอย่างไร ปัญญาไม่มี ความรู้ไม่มี เราจะอึดอัดเป็นทุกข์ทันที ฉะนั้นความรู้จึงเป็นตัวการที่ทำให้สภาพจิตเปลี่ยนแปลงไป และเป็นตัวจำกัดและขยายขอบเขตของพฤติกรรม เราจะทำอะไรต่ออะไรได้แค่ไหน ก็อยู่ที่ความรู้แห่ง **ปัญญา** เป็นแดนที่สาม

พระพุทธศาสนาบอกว่า ชีวิตคนก็มี ๓ แดนนี้แหละ คือแดนติดต่อสัมพันธ์กับโลกภายนอก แดนของจิตใจที่ออกทางเจตจำนง แล้วก็แดนของความรู้เข้าใจ ชีวิตทั้ง ๓ แดนนี้ทำงานตลอดเวลา ฉะนั้นมนุษย์จะต้องพัฒนา ๓ แดนนี้ เพื่อจะดำรงและดำเนินชีวิตให้อยู่ไปได้ดี

การพัฒนาแดนที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม เรียกว่า **ศีล** เพียงแค่พัฒนาศีลขั้นต้นๆ ถ้าทำอย่างถูกต้อง การศึกษาก็ซัดขึ้นมาทันที

เริ่มด้วย **อินทรีย์สังวร** การรู้จักใช้อินทรีย์ ดู ฟัง เป็นต้น ศีลแดนนี้ ในเมืองไทยนี้ เราก็ไม่รู้จักแล้ว ทั้งๆ ที่ในพระพุทธศาสนาถือ

เป็นเรื่องสำคัญมากกว่า ต้องดูเป็น ฟังเป็น คุณดูอย่างมีสติใหม่ คุณดูได้ความรู้ใหม่ ถ้าดูแล้วลุ่มหลง ได้แต่ชอบใจ-ไม่ชอบใจ แสดงว่าอยู่แค่ความรู้สึก ทั้งๆ ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ของเรานี้ มันทำหน้าที่ ๒ อย่างพร้อมกัน แต่เราไม่รู้ เราก็พูดแค่ว่ารับรู้

ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ของเรานี้ในเวลาเดียวกัน มันมีความรู้สึก กับ รู้ ไข่มุม ตา ดู เราก็รู้สึกว่ายงาม สบายตา ไม่สบายตา แล้วก็ชอบใจไม่ชอบใจ นี่ด้านรู้สึก ส่วนด้านรู้ก็คือรู้ว่า เขียวขาวดำแดง ยาวใหญ่ แคบกว้าง เป็นแมว เป็นหมู เป็นต้นไม้ ฯลฯ หู ฟัง ด้านรู้สึกก็ว่าไพเราะไม่ไพเราะ สบายหูใหม่ แล้วก็ชอบใจไม่ชอบใจ ส่วนด้านรู้ก็ว่าเป็นเสียงอะไรๆ

สองด้านนี้ การศึกษาของเรา ขอภัยตามแบบตะวันตก ไม่ชัดเจนออกมาเลย แต่ในพระพุทธศาสนา เราบอกว่าอินทรีย์ทำหน้าที่ ๒ ด้าน คือ *ด้านรู้* กับ *ด้านรู้สึก* เมื่อรู้สึกแล้วคุณไปตามชอบใจ-ไม่ชอบใจ รับรู้ด้วยยินดี-ยินร้าย ชอบ-ชัง ถ้าติดอยู่แค่นี้ ถ้าไม่ไปทางความรู้ ก็ตันเลย การศึกษาไม่มี การพัฒนาไม่มี การเรียนรู้ไม่มี การศึกษาจึงต้องไปทางอินทรีย์เพื่อรู้

พอรู้ปั๊บ ตั้งแต่รู้ว่าเขียวขาวดำแดงไป แล้วที่นี้ถ้าโยนิโส-มนสิการเข้ามา ก็ก้าวหน้าไปกันได้ไกล เช่น สืบสาวหาเหตุปัจจัย แยกวิเคราะห์องค์ประกอบ ไปได้หมด ฉะนั้น การใช้อินทรีย์จึงเป็นจุดเริ่มที่มนุษย์จะได้เรียนรู้ การศึกษาก็อยู่ที่นี้

นี่แหละจึงว่าการศึกษาอยู่ที่เรื่องธรรมดา การศึกษาไม่มีอะไรมาก รวมความว่า การศึกษาต้อง

๑. เป็นเรื่องของธรรมดา ตามความจริงของธรรมชาติ
๒. เป็นเรื่องง่ายๆ อยู่กับชีวิตประจำวัน ตั้งแต่เกิด

เพราะฉะนั้นการศึกษาจึงต้องเริ่มที่บ้าน ในครอบครัว ตั้งแต่การกินอยู่ การสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม การใช้ตาหู ใจ ฟัง ดู ทวี ดูสิ่งทั้งหลาย ใช้หูฟังอะไรต่างๆ ว่าได้ความรู้ หรือได้ความลุ่มหลง ติดอยู่แค่ความชอบใจไม่ชอบใจเท่านั้น หรือไปถึงความคิด พิจารณาด้วยเป็นต้น ก็แค่นี้แหละ

พอเริ่มการศึกษาเพียงแค่นี้

ชีวิตและสังคมก็มีหลักประกันความมั่นคงขึ้นมาทันที

ที่นี้ การสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมมีอะไรบ้าง พระพุทธศาสนาก็แยกศีลออกเป็นหมวดๆ

๑. **อินทรีย์สังวร** การรู้จักใช้อินทรีย์ เช่น ตาหู ฟัง ให้ดู เป็น ฟังเป็น ดูให้ได้ความรู้ มีสติ ไม่ไหลไปตามความยินดียินร้าย ชอบชังเท่านั้น

๒. ความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอีกด้านหนึ่งก็คือ การเสพบริโภค ชีวิตจะเป็นอยู่ได้ด้วยอาศัยอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย บัณฑิตเครื่องใช้สอยต่างๆ รวมไปถึงพวกอุปกรณ์เทคโนโลยีทั้งหลาย ซึ่งจะมาสัมพันธ์กับปัญญาทันทีเลย

ถ้าเสพได้แค่ร่อยเป็นต้น ก็ไม่ปลอดภัย เพราะเป็นแค่รู้สึก ต้องมีปัญญารู้ด้วย พอรู้ว่า อ้อ ที่เรากินนี่กินเพื่ออะไร ในการสัมพันธ์กับอาหารนั้น พระพุทธศาสนาสอนทันทีเลยว่า ปฏิสังขชา โยนิโส ปิณฑะปาตัง บอกให้พิจารณาเข้าใจแล้วว่า เรารับประทานอาหารมิใช่เพียงเพื่อแค่นี้ๆ มิใช่เพียงเพื่อเอร็ดอร่อย เพื่อโก้ๆ เพื่อสนุกสนานมัวเมา แต่รับประทานเพื่อชีวิตนี้เป็นอยู่เป็นไปโดยมีสุขภาพดีแข็งแรง และเอาชีวิตนี้ไปใช้ทำ

ประโยชน์นี้ได้ แค่นี้ก็ถือว่าศีลแล้ว ศีลนี้เรียกว่า **ปัจจัยปฏิเสนา**
หรือ ปัจจัย- สันนิสิตศีล

ศีลอย่างที่ว่านี้เป็นศีลเบื้องต้นยิ่งกว่าศีล ๕ อีก แต่คนไทยไม่รู้จัก นี่ศีลหมวดใหญ่ๆ สองแล้ว คือ การใช้อินทรีย์ ตา หู จมูก ลิ้น กาย สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมต่างๆ และการเสพบริโภค สิ่งทั้งหลายด้วยปัญญารู้เข้าใจ ให้ได้ประโยชน์ที่แท้แก่ชีวิต ไม่ใช่เพียงเพื่อสนุกสนานแก้เก้เท่านั้น จะเห็นได้ง่ายว่า เพียงแค่รู้จักกินอาหารเท่านั้น นอกจากชีวิตของตัวเองจะเป็นอยู่ดี เช่นมีสุขภาพ แล้ว ยังลดการละเมิดศีล ๕ ตลอดจนอบายมุขต่างๆ ไปมากมาย

๓. ศีลด้านต่อไปเป็นเรื่องของอาชีวะ คือ การเลี้ยงชีพ ฉะนั้นอาชีวะ ที่เป็น **สัมมาอาชีวะ** จึงเป็นศีลสำคัญในมรรคมีองค์ ๘ ด้วย ซึ่งเห็นกันอยู่ชัดๆ แต่คนไทยมองแค่ศีล ๕ จึงไม่รู้จักศีลด้านอาชีวะ ถ้าเราเอาศีลที่เป็นองค์มรรคออกมา เราจะเห็นชัด

การเลี้ยงชีพ หรือการทำมาหาเลี้ยงชีพนี้เป็นเรื่องใหญ่มากในสังคมมนุษย์ อย่างที่ว่า **โลกมนุษย์เป็นไปตามกรรม** กรรมใหญ่ก็คือการเลี้ยงชีพของมนุษย์ อย่างที่แยกเป็นเกษตรกรรม พาณิชยกรรม อุตสาหกรรม หัตถกรรม ศิลปกรรม ฯลฯ การประกอบอาชีพต่างๆ นี้แหละ ทำให้โลกเป็นไป อารยธรรมจะมีความเจริญในแนวไหน ก็เป็นไปตามอาชีวะ

ถ้าเป็นเด็กๆ อาชีวะที่ถูกตั้งก็หมายความว่า ต้องปฏิบัติหน้าที่ของตัวเองให้สมกับการเลี้ยงดูของพ่อแม่ เรียกว่ามีสัมมาอาชีวะ หรืออย่างพระก็ต้องอยู่ในธรรมวินัย ทำหน้าที่สืบต่อพระศาสนาแล้ว ญาติโยมเขามีศรัทธา เห็นว่าธรรมจำเป็นสำหรับสังคม ก็เลยมาอุปถัมภ์บำรุงให้พระสามารถอยู่ได้เพื่อจะ

ได้รับการยอมรับไว้ให้แก่สังคม อย่างนี้ก็เป็นสัมมาอาชีวะของพระ
ถ้าพระไปขอชาวบ้านเมื่อไรก็มีหวังผิดทันที เป็นมิจฉาอาชีวะ
เพราะเขาไม่ได้ถวายเป็นศรัทธา

เรื่องสัมมาชีพนี้เป็นเรื่องใหญ่ของสังคมมนุษย์ อาชีพทุก
อย่างมีขึ้นเพื่อจุดหมายในการแก้ปัญหาชีวิตสังคมและเพื่อการ
สร้างสรรค์อย่างใดอย่างหนึ่ง ถ้าทำถูกต้องตามวัตถุประสงค์นั้น
เช่น อาชีพแพทย์มีเพื่ออะไร เพื่อบำบัดโรค และช่วยให้คนมี
สุขภาพดี ถ้าทำเพื่อการนี้ ก็เป็นสัมมาอาชีวะ แต่ถ้าทำเพียงเพื่อ
เงิน ก็แสดงว่าเขวแล้ว ฉะนั้น จึงต้องประกอบอาชีพที่ไม่
เบียดเบียนเพื่อนมนุษย์ ไม่ก่อความเดือดร้อนแก่ใครๆ
สัมมาอาชีวะจึงเป็นศีลอีกหมวดใหญ่

๔. อีกหมวดหนึ่งที่สำคัญก็คือ ศีลที่เป็นหลักกำกับชุมชน
หมายความว่า ชุมชนแต่ละชุมชน ตลอดจนสังคมประเทศชาติ
ต้องมีระบบระเบียบในการเป็นอยู่ มีหลักการ มีกฎ มีกติกา

หลักการ กฎ กติกาที่คุมให้ชุมชนอยู่กันดี เป็นศีลประเภท
ที่เรียกว่า *ปาฏิโมกข์* ชาวบ้านมีศีล ๕ พระมีศีล ๒๒๗ ก็คือศีล
ประเภทนี้ (ว่าโดยเคร่งครัด จะเป็นปาฏิโมกข์ ต้องมีระบบสังฆะ
ชัดเจน)

หมายความว่า อย่างน้อยสำหรับชาวบ้านนี้ สังคมจะอยู่
ได้ไม่ลุกเป็นไฟก็ต่อเมื่อคนยังพอรักษาศีล ๕ กันได้โดยเฉลี่ย คือ
ไม่ทำร้ายร่างกายทำลายชีวิตกัน ไม่ลักขโมยละเมิดกรรมสิทธิ์กัน
ไม่ล่วงละเมิดทางเพศกัน ไม่ทำลายผลประโยชน์กันด้วยการ
กล่าวเท็จหลอกลวง แล้วก็ไม่คุกคามสร้างความรู้สึกพริ่นพริ้งให้
ประชาชนสูญเสียความรู้สึกมั่นคงปลอดภัยด้วยการเสพยาเสพติด

ติด จะเห็นว่าพอมีใครเสพยาเสพติด คนอื่นก็จะสูญเสียความ
มั่นคงปลอดภัยทันที

หลักศีล ๕ จึงเป็นการช่วยให้สังคมนี้ปลอดภัย พออยู่กัน
ได้ เพราะฉะนั้นศีล ๕ จึงเป็นฐานของระเบียบสังคม ดังที่ปรากฏ
ว่า จากศีล ๕ นี้ก็พัฒนาเป็นกฎหมาย เป็นระเบียบกฎเกณฑ์อะไร
ต่ออะไรขึ้นไปอีกทีหนึ่ง

โดยมากกฎหมายของเราก็อาศัยศีล ๕ นี้แหละเป็นฐาน
ขยายออกไปจากเรื่องศีลนี้แหละ เป็นเรื่องชีวิตร่างกาย เรื่อง
ทรัพย์สิน เรื่องครอบครัว เรื่องทางเพศ เรื่องของการใช้วาจา และ
เรื่องสิ่งเสพติดมัวเมา ซึ่งเป็นหลักใหญ่ในการสร้างกฎหมาย

ตกลงว่าศีลก็แค่นี้แหละ ๔ หมวดนี้ เป็นการศึกษาที่เริ่ม
ตั้งแต่ในบ้าน พอเด็กเกิดมาก็ต้องรู้จักเป็นอยู่ ตั้งแต่รู้จักอยู่
ร่วมกับพ่อแม่พี่น้อง ต้องรู้ว่ากินอาหารเพื่ออะไร นุ่มห่มเสื้อผ้า
เพื่ออะไร ความหมายและคุณค่าที่แท้ของมันอยู่ที่ไหน ตลอดจน
ดูโทรทัศน์เป็น ฟังวิทยุเป็น แค่นี้ก็มีศีล

ศีลประเภทนี้เราไม่ค่อยเอาใจใส่ ทั้งที่มันเป็นเรื่องของ
ธรรมชาติตามธรรมดา

ศึกษาไปพร้อมด้วยกันทั้ง ๓ ด้าน

แล้ววัดผลโดยดูพัฒนาการที่แยกเป็น ๔

ที่ว่าแนวพุทธก็แค่นี้แหละ คือพัฒนาคนให้รู้จักเป็นอยู่ได้
อย่างดี โดยสอดคล้องกับความจริงของชีวิตที่เป็นไปตามธรรมดา
นี้เอง

เราเอาความจริงของธรรมดานี้แหละมาใช้ประโยชน์ใน
การพัฒนามนุษย์ ก็เรียกว่า **การศึกษา**

การศึกษานั้นเป็นระบบที่การพัฒนาด้านความสัมพันธ์
กับสิ่งแวดล้อม แล้วก็ด้านจิตใจเจตจำนง และด้านปัญญาความรู้
เข้าใจ ดำเนินประสานไปด้วยกัน และส่งผลต่อกัน โดยเจตจำนง
ของจิตใจแสดงตัวออกมาสู่พฤติกรรมและการสัมพันธ์กับ
สิ่งแวดล้อม ปัญญาที่รู้เข้าใจก็มาพัฒนาพฤติกรรมให้ทำได้ผลดี
ยิ่งขึ้น และทำให้จิตใจมีขอบเขตขยายออกไปแล้วมีสภาพที่ดีขึ้น
เช่นเมื่อรู้เข้าใจเหตุผล รู้ว่าคนอื่นเขาก็รักชีวิตของเขาเหมือนกัน
เพราะฉะนั้นจึงไม่ควรไปทำร้ายเขา แต่ควรจะมีเมตตากรุณา การ
พัฒนาเมตตากรุณาจึงต้องอาศัยปัญญาความรู้เข้าใจ ถ้า
ไม่อย่างนั้น ก็ได้แค่ความเคยชิน เป็นการพัฒนาแค่ระดับศีล
เมื่อทั้งสามส่วนนี้ประสานกันไป ความสัมพันธ์กับ
สิ่งแวดล้อมก็จะเป็นด้านที่สนองและบ่อนเลี้ยงด้านจิตและด้าน
ปัญญา ส่งผลหนุนกันไป

๑. การพัฒนาในด้านความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม
เรียกว่า**ศีล**

๒. การพัฒนาด้านเจตจำนง ลงไปถึงคุณสมบัติในจิตใจ
ก็เป็น**สมาธิ** ซึ่งรวมถึงเรื่องของคุณธรรมความดี เรื่องของ
สมรรถภาพและประสิทธิภาพของจิตใจ เช่นความเข้มแข็ง หนัก
แน่น เพียรพยายาม สติ สมาธิ แล้วก็เรื่องความสุข ความร่าเริง
เบิกบานผ่องใส ฯลฯ ที่เป็นคุณสมบัติสำคัญของจิตใจ

๓. การพัฒนาด้านปัญญา ความรู้ความเข้าใจ การรู้จักมองสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็น และความสามารถแยกแยะวิเคราะห์สืบสาวหาเหตุปัจจัยอะไรต่างๆ

สามแดนนี้จะต้องพัฒนาไปด้วยกัน เป็นระบบ ที่เราเรียกว่าบูรณาการก็มาในระบบที่เรียกว่าไตรสิกขานี้แหละ และเมื่อไตรสิกขาพัฒนาคนไปอย่างนี้แล้ว ก็วัดผลด้วยภาวนา ๔ ดังที่โรงเรียนทอสี กับโรงอนุบาลหนูน้อย ทดลองค้นหากันไปมากก็บอกว่าตกลงใช้หลักนี้แหละ

ในตอนพัฒนาคน เพราะว่ามันเป็นองค์รวม ทั้งสามอย่างนี้ต้องไปด้วยกันในแต่ละเรื่อง คือต้องใช้ทั้ง ๓ เพราะฉะนั้นท่านจึงถือหลัก ๓ ไม่ว่าในเรื่องใด ทุกเรื่องเรามีทั้งสาม คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ต้องสืบเนื่องกันมา คือในขณะที่เรามีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม เราก็มีเจตจำนงต่อสิ่งนั้น มีท่าทีความตั้งใจต่อมันอย่างใดอย่างหนึ่ง พร้อมกันนั้นเราก็ทำได้ในขอบเขตของความรู้ และเราต้องเรียนรู้มันไปตลอดเวลา

แล้วในการที่เราเรียนรู้เพิ่มขึ้น เราก็จะพัฒนาได้ สภาพจิตของเราก็เปลี่ยนไป การมีพฤติกรรมสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมก็จะเปลี่ยนจะพัฒนาไปด้วย ก็ไปด้วยกันทั้งหมด ฉะนั้นจึงมี ๓ อย่าง

แต่พอวัดผล ท่านแยกเป็น ๔ คือ แยกเป็น ภาวนา ๔ เพราะตอนแยกนี้ ไม่ใช่ตอนทำงานแล้ว แต่ต้องการความชัดเจนว่าด้านไหนไปได้แค่ไหน จึงแยกเป็น

๑. กายภาวนา การพัฒนาด้านความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมที่เป็นกายภาพ หรือทางวัตถุ

๒. ศิลภาวนา การพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคม ด้านเพื่อนมนุษย์ รวมทั้งสัตว์ทั้งหลายอื่นด้วย

อันนี้แยกได้ชัด ภาวนาสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ เช่นพวกธรรมชาติ พวกวัตถุ พวกสิ่งเสพบริโภค สิ่งที่ดีๆ หูฟัง อะไรต่าง ส่วน ศิลภาวนา เป็นการสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ คือทางสังคม

๓. จิตตภาวนา การพัฒนาด้านจิตใจ ที่อาศัยสมาธิเป็นตัวแกนในการฝึก และมีบทบาทออกมาทางเจตจำนง

๔. ปัญญาภาวนา การพัฒนาด้านปัญญา ความรู้ความเข้าใจ คิดได้ หยั่งเห็น

เรื่องนี้แปลกมากที่เรามาเจอภายหลังว่า ของฝรั่งมี physical development, mental development, emotional development, social development อ้าว ของพระพุทธศาสนาก็มี ๔ และว่ามาตั้งสองพันกว่าปีแล้ว พอมาเจอก็ตรงกันเลย แต่ขอบเขตไม่เท่ากัน

ของฝรั่ง physical development เน้นเรื่องการให้สุขภาพร่างกายแข็งแรง ส่วนของพระพุทธศาสนา ภาวนา หมายถึง การพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมด้านกายภาพทั้งหมด ว่าสัมพันธ์เป็นใหม่ ได้ผลดีใหม่ เสพบริโภคเป็นใหม่ กินอาหารเป็นใหม่ เป็นต้น เช่นเมื่อกินเป็น สุขภาพดีก็มาด้วย

ศิลปภาวนา ก็คือด้าน social development แล้วจิตตภาวนา ก็ emotional development แต่เราไปแปล mental development เป็นพัฒนาจิตใจ ขอบภัย พลาดมาก

mental development นี้ของฝรั่งเขาใช้เป็น alternative term กับ intellectual development ลองไปดูเถอะ ฝรั่งจะใช้ mental development บ้าง intellectual development บ้าง สองตัวนี้ใช้แทนกัน หมายถึงด้านปัญญา ส่วน emotional development คือด้านจิตใจ

รวมแล้วก็มีพัฒนาด้านกาย พัฒนาด้านสังคม ซึ่งของเรา เรียงไม่ตรงกับฝรั่ง คือของเราเรียง social development ก่อน ถือว่ามองจากข้างนอกเข้ามา แล้วก็พัฒนาด้าน emotional development คือด้านจิตใจ แล้วจบด้วย intellectual development หรือ mental development แต่อันนี้เราไม่นิยมใช้ เราจะใช้ว่า wisdom development การพัฒนาปัญญา

ตอนนี้ใช้ในการวัดผล จึงเป็นภาวนา ๔ แต่ในเวลาศึกษา คือขณะปฏิบัติในชีวิตจริงเป็นไตรสิกขา การที่มาแยกเป็นภาวนา ๔ ก็เพื่อใช้ในการที่จะดูให้ชัด แยกดูได้ ๔ ด้าน แต่ในเวลาปฏิบัติจริง กายภาวนา และศีลภาวนา เป็นข้อเดียวกัน คือในเรื่องหนึ่ง หรือในขณะหนึ่งนี้ เราสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอย่างใดอย่างหนึ่ง คือทางกายภาพหรือทางสังคม ต้องเอาอย่างเดียว

ฉะนั้น ๒ ข้อแรกในภาวนา ๔ นี้ เวลาเป็นไตรสิกขาจึง รวมกันเป็นข้อเดียว เพราะเอาตามที่เป็นจริงในชีวิต ซึ่งเป็นองค์รวม อันนี้ก็คือเรื่องของระบบง่าย ๆ

ที่ว่ามานี้เป็นการพูดในแง่ให้เห็นว่า อันนี้คือความเป็นจริง ตามธรรมชาติของธรรมชาติ การศึกษาก็มาจากธรรมดานี้แหละ เพราะมนุษย์มีชีวิตที่แบ่งได้เป็นสามแดน ที่ไปด้วยกันอย่างนี้

ฉะนั้นการจัดการศึกษาก็จึงเป็นศีล สมาธิ ปัญญาขึ้นมาตาม
ธรรมดา ก็เท่านั้นเอง

ถ้าไม่ระวังไว้ ศีลก็จะไม่ครบ สมาธิก็จะได้แค่รูปแบบ

ที่นี้ ขอบุญต่อไป อย่างที่มีคำถามเมื่อกี้ว่า การสอนและ
จัดกิจกรรมในเรื่องศีล ก็พอจะเห็น แต่ในขั้นสมาธิยังไม่ค่อยเห็น
ว่าจะจัดอย่างไรดี

ขอย้อนหน่อยว่า ที่ว่าศีลก็พอจะเห็นนั้น ถ้าดูกันจริงๆ ก็
ยังไม่ค่อยครบนะ อย่างเรื่องการรับประทานอาหารด้วยความรู้
เข้าใจว่า เรารับประทานอาหารเพื่ออะไร ก็ไม่เคยถามกันเลย

จึงอยากเสนอว่า บางแห่งให้เอาอย่างพระไปใช้เลย เวลา
พระฉันนี่ บางวัดก็ว่าในใจ จนกระทั่งไม่รู้ไม่เข้าใจ นี่กว่าเสกข้าว
คือท่านให้พิจารณาตามบทปฏิสังข-โย ว่าข้าพเจ้าพิจารณาแล้ว
โดยแยบคาย จึงรับประทานอาหารนี้ว่า มิใช่เพียงเพื่อเอร็ดอร่อย
สนุกสนาน ใ้แก่ มัวเมา แต่เพื่อให้ชีวิตนี้ดำรงอยู่ได้ เพื่อให้อาหาร
นี้เป็นเครื่องช่วยเกื้อหนุนแก่การดำเนินชีวิตที่ดีงาม เพื่อการดำรง
อยู่โดยไม่มี ความหิว ความเด้อดร้อนทางกายของตน และไม่
ก่อให้เกิดความเสียหายเบียดเบียนใครอื่น

หมายความว่า การรับประทานอาหารของเรานี้จะไม่ให้เกิด
ผลเสียต่อตนเอง ต่อผู้อื่น ต่อสังคม ต่อสิ่งแวดล้อม ไม่เกิดโทษทั้ง
แก่ตนเองและผู้อื่น แล้วก็ให้การรับประทานอาหารของเรานี้ เป็นไปเพื่อ
ชีวิตที่เป็นอยู่ผาสุก

คำพิจารณาอาหารข้างต้นนั้น อย่างที่วัดนี้ เดียวนี้ เวลา
จะฉันก็สวดออกมดั่งๆ เลย แต่ว่าเป็นภาษาบาลี ทำให้นึกถึงว่า

ฝรั่งก็มีการสวดก่อนรับประทานอาหาร แต่เขาสวดอุณวอนพระเจ้า เจ้า เขาขอบคุณพระเจ้า แล้วก็รับประทานอาหาร แต่ของชาวพุทธเรามีมานานแล้ว คือให้พิจารณาก่อนว่าเรารับประทานเพื่ออะไร ให้เป็นการรับประทานด้วยปัญญา

ตอนนี้ก็เลยเสนอบางแห่งที่จัดกิจกรรมอบรมเด็ก บอกว่าเราไม่ลองสวดแบบพระหรือ อาจจะแปลเป็นภาษาไทยก็ได้ พอเด็กจะรับประทานก็บอกว่า อ้าว พร้อมกับนะ กล่าวคำพิจารณานี้เลย ว่าเรารับประทานอาหารเพื่ออย่างนี้ๆ

ของพระนั่นท่านให้ว่าหมด เป็นประเพณีมาแต่โบราณ คนที่จะบวชต้องท่องบทปฏิสังขทา-โย เวลาจะฉันพระจะตักข้าวเปล่าขึ้นมาช้อนหนึ่ง แล้วก็ว่าในใจ เวลาเย็นคำก็จะสวดบทนี้เป็นการย้อนอดีตอีกทีหนึ่ง

อันนี้ก็เป็นเรื่องที่ว่า ศิลปะจะมาช่วยโยงกับสมาธิโดยมีปัญญามานำมาหนุนด้วย แต่ตอนนี้ก็ต้องมองศิลปะให้กว้างขึ้น คือหมายถึงกิจกรรมในความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทุกอย่าง ทั้งกายภาพ วัตถุ ธรรมชาติ และทั้งเพื่อนมนุษย์

นี่ก็มาถึงสมาธิ คือด้านจิตใจ ในที่นี้สมาธิเป็นตัวแทนของคุณสมบัติทางจิตใจทั้งหมด ไม่ใช่หมายถึงสมาธิอย่างเดียว เรื่องสมาธินี้ สำหรับเด็กๆ ควรจะเน้นกิจกรรม เพราะเด็กต้องการเคลื่อนไหว ไม่อยากให้นั่งมากในแง่ไปให้เด็กนั่งเฉยๆ การนั่งนิ่งก็เอาบ้าง แต่ให้น้อยๆ หน่อย อย่าไปเน้น แต่ให้มุ่งไปทางกิจกรรม

เรื่องนี้โบราณทำมาดีแล้ว โบราณเน้นสวดมนต์ เพราะอะไร เพราะสวดมนต์เป็นการโยงไปถึงพฤติกรรมช่วยให้เรียบร้อยด้วย แต่ในเวลาเดียวกันการสวดมนต์ก็ช่วยทำให้จิตสงบ

อย่างผู้เข้ากรรมฐาน เขาให้มีการสวดมนต์เพื่อเตรียมจิต เพราะจิตใจของคนทั่วไปมันวุ่นวาย เนื่องจากพบอารมณ์ข้างนอก มาเยอะแยะ ก็เลยให้มานั่งสวดมนต์กันก่อน จิตก็จะสำรวจอยู่ คำสวดนั้นก็เป็นการตั้งใจ และโน้มจิตใจให้ไปอยู่กับสิ่งที่ดีงาม ก็สงบมั่นคงขึ้น จิตก็เริ่มเข้าสู่แนวของสมาธิ

เพราะฉะนั้นสำหรับเด็กการสวดมนต์นี้จะเหมาะกว่า เราก็เลือกเอาบทสวดมนต์ที่มีความหมาย ให้สัมพันธ์กับ สภาพแวดล้อมของโลกปัจจุบันในการดำเนินชีวิตของเขา เอา พุทธภาษิตที่ดีๆ แล้วมาเลือกกัน

เคยให้ตัวอย่างแก่บางท่าน แต่ทำเป็นบทสวดมนต์ง่ายๆ เป็นพุทธภาษิตที่แปลให้ด้วย เด็กจะสวดด้วยกันกับคุณครูหรือ กับคุณพ่อคุณแม่ก็ได้ พอสวดจบ จิตใจสงบสบายดี คุณพ่อคุณแม่ หรือคุณครูก็อธิบาย บอกว่าเรามาคุยกันเรื่องบทสวดมนต์วันนี้ะ ในคำสวดนั้นมีสาระทั้งนั้น ว่าเราจะดำเนินชีวิตกันอย่างไร เช่น บทสวดที่เรียกว่า วัฒนมุข ซึ่งตรงข้ามกับอบายมุขที่เป็นฝ่ายไม่ดี **วัฒนมุข** คือปากทางแห่งความเจริญ มี ๖ อย่าง คือ

๑. รักษาสุขภาพดี
๒. มีระเบียบวินัย
๓. ได้คนดีเป็นแบบอย่าง
๔. ตั้งใจเรียนให้รู้จริง
๕. ทำแต่สิ่งที่ถูกต้องดีงาม
๖. มีความขยันหมั่นเพียร

เราเอามาเป็นบทสวด เสร็จแล้วคุณพ่อคุณแม่หรือคุณครู ก็อาศัยบทสวดนี้เป็นข้อปรารภในการคุยกับเด็ก แล้วก็อธิบาย

พร้อมทั้งยกตัวอย่างหรือเล่านิทานให้ฟัง เด็กก็ได้มีส่วนร่วม เป็นกิจกรรมที่เป็นเรื่องสมาธิด้วย และเป็นเรื่องศีลด้วย แล้วยังได้ความรู้ เป็นเรื่องปัญญา ไปด้วยกันหมดเลย

สมาธิแบบนี้แหละน่าจะเน้นกัน แล้วก็อาจจะนั่งสงบสักตอนหนึ่งด้วย สมาธิรูปแบบนั้นสักกี่นาทีก็ได้ แล้วแต่ตกลง ก็ได้ด้วย เป็นส่วนหนึ่ง แต่อย่าลืมในส่วนที่จะได้เท่านั้น โบราณเน้นที่นี้

อาตมายังจำได้ ตัวเองเมื่อยังเด็กๆ พอรับประทานอาหารเย็นเสร็จเรียบร้อย ล้างถ้วยล้างชามแล้ว โยมก็ชวนมาตั้งวงคุยกัน

ในการคุยกันนั้น โยมก็จะเล่านิทาน เช่นชาดกให้ฟัง พวกเราเด็กๆ ก็สนุกสนาน เป็นเรื่องตลกก็มี บางทีลูกขึ้นเดินเลย อย่างนี้แทบจะเป็นประจำวัน ในครอบครัว ถ้ามีอย่างนี้ก็เป็นการศึกษาด้วย และได้ความคุ้นเคยสนิทสนม ความสัมพันธ์ที่ดี ความรักความผูกพันก็เกิดขึ้น

แต่เดี๋ยวนี้กิจกรรมอย่างนี้เลือนลางหายไป เด็กไปอยู่กับทีวี ไปอยู่กับอะไรอย่างอื่นหมดเลย ความสัมพันธ์ในครอบครัวไม่มี จะต้องฟื้นขึ้นมาให้ได้ นี่คือการศึกษาคือเป็นชีวิตจริง

เพราะฉะนั้น สวดมนต์นี่จะต้องเน้นในแง่กิจกรรม แล้วให้ไปเชื่อมกับสมาธิ คือเรื่องจิตใจ แล้วโยงไปให้ถึงปัญญา

ศีลก็เน้นในแง่ความสัมพันธ์ในครอบครัว เพราะว่าความสัมพันธ์ในครอบครัวก็เป็นเรื่องความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นศีลนั่นเอง และในครอบครัวนี้เรื่องศีลก็คลุมไปถึงการมีวินัย การตั้งกติกาอะไรต่างๆ ขึ้นมา ซึ่งก็เป็นเรื่องของศีล ในหมวดที่เรียกว่าข้อปฏิบัติหรือกฎกติกาทำกับชุมชน เราก็หัดกันตั้งแต่วินัยในบ้าน ในครอบครัว วินัยในโรงเรียนอะไรต่างๆ แล้วก็

ให้ไปโยงไปอิงกับเรื่องสมาธิที่อยากจะให้เน้นในแง่เคลื่อนไหว เป็นกิจกรรม

ใจที่สงบมั่นมุ่งแน่วไปในการสร้างสรรค้ทำความดี นี่คือสมาธิที่ชีวิตและสังคมกำลังต้องการ

สาระของสมาธิอีกอย่างหนึ่งหมายถึงการไม่ติดในรูปแบบ ด้วยบางคนก็ไปติดในรูปแบบนี้ ความจริงการนั่งเป็นรูปแบบ เป็นเพียงวิธีที่ช่วยในการฝึกจิต จุดมุ่งหมายอยู่ที่การพัฒนาในจิตใจ

ที่นี้รูปแบบก็มีเยอะ แต่อย่าลืมนะว่าสมาธิในพระพุทธศาสนา เป็นสมาธิในไตรสิกขา และในมรรค ซึ่งเป็น dynamic เป็นการคับเคลื่อนเดินหน้า และเป็นการประสานกับองค์ประกอบอื่น สมาธิจะเกิดผลจริงก็ต่อเมื่อไปเชื่อมประสานกับปัญญา แล้วได้ศีลมาเป็นตัวคอยค้ำจุน ไม่ใช่อยู่โดดเดี่ยวลำพัง

สมาธิเป็นเรื่องของการพัฒนาชีวิตให้ก้าวไปในมรรค ซึ่งประสานกับองค์ประกอบทุกด้านในมรรคนั้น

เราต้องการให้เด็กทำความดี การก้าวหน้าไปในความดี และในการสร้างสรรค์สิ่งที่ดี แน่นอนละเอียดเป็นสิ่งที่เราต้องการ เราต้องการให้เด็กมีความมุ่งมั่นแน่วแน่ และมีจิตใจที่ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่พลุ่งพล่าน ไม่กระวนกระวาย ในการที่จะเดินหน้าไปในทางแห่งความดีงาม ถ้าเขามีความมั่นใจ มีความสงบมั่นคงในการทำ ความดีแล้ว เขาจะไปได้ดี สภาพจิตนี้เราต้องการ ทำอย่างไรจะได้อะไร

ครูอาจช่วยให้เด็กรู้เข้าใจโดยแนะนำชี้แจงแก่เขาว่า อ้อ สิ่งที่เราจะสร้างสรรค์นี้ มันดี มันมีคุณค่ามีประโยชน์แก่ชีวิตแก่

สังคมอย่างนั้น มีเหตุผลอย่างนั้น ควรทำ เมื่อเด็กทำด้วยความรู้ ความเข้าใจ เด็กก็มีความมั่นใจขึ้นในสิ่งที่จะทำ จิตใจก็มี ความสุขที่จะทำ มีศรัทธาเชื่อมั่นในสิ่งที่จะทำ มีความเพียร พยายามที่จะทำ แล้วจิตก็สงบมุ่งมั่น แน่วไป นี่คือสมาธิ ซึ่งมี วิริยะและสติประกอบอยู่ด้วย ตามหลักของสมาธิในมรรค

สมาธิในการทำความดี ไม่ใช่หมายความว่าจะต้องมานั่ง แล้วใจแน่วนิ่งอยู่เฉยๆ อย่างนั้นเป็นการฝึกสมถะเอาแค่นี้ให้จิตอยู่กับอารมณ์หนึ่งเดียว แต่ในกรณีนี้ เป็นสมาธิที่จิตมุ่งแน่วสงบไป ในสิ่งที่ทำ สมาธินี้เป็นสมาธิที่ dynamic ซึ่งจะพัฒนาไปเรื่อย และประสานกับองค์ประกอบอื่น สมาธิแบบนี้เราก็ต้องการมาก

เราต้องการให้เด็กของเรามีความแน่วแน่มั่นใจในการทำ ความดีและในการสร้างสรรค์ ถ้าเขาเกิดสมาธิแบบนี้ก็สบายใจได้ เลย แต่ทำอย่างไรเด็กจะมีสมาธิอย่างนี้ได้ล่ะ เด็กตอนนั้นพลุ่ง พล่าน กระวนกระวาย ไขว่ไขว่ เขาฟุ้งซ่าน นึกถึงโน่นนี่ ใจไม่แน่ว แน่ ไม่มั่นใจในสิ่งที่ทำ เพราะปัญญาที่ไม่มี เลยไม่รู้ว่าจะสิ่งที่ตนทำ มีเหตุผลอย่างไร ดีต่อชีวิตดีต่อสังคมอย่างไร

ถ้าเด็กเกิดความรู้ และมีความมั่นใจทางปัญญาแล้ว จะ เป็นความมั่นใจที่แท้ เพราะปัญญาเป็นตัวปรับเปลี่ยนสภาพจิต ถ้าคนเรามีความรู้อะไรชัดเจนแน่ใจแล้ว ความมั่นใจจะเกิดเต็มที แต่ถ้าเขาไม่รู้ชัดว่าอันนี้ดีหรือไม่ดี เขาก็ต้องไหวไปตามเสียงบอก บ้าง ตามกระแสค่านิยมบ้าง อะไรบ้าง

เด็กไทยเดี๋ยวนี้ไม่ค่อยมีความรู้เข้าใจอะไรชัดเจน จึง หนีไปตามกระแสค่านิยม ใครว่าดีก็ดีตามไป ไม่มีหลักของ ตัว ขาดความมั่นใจที่แท้ อย่างนี้ก็หมดแล้ว สมาธิไม่มี เด็กได้แค่

หวั่นไหวไป วอกแวกไป ได้แต่ตาม คอยตื่นตื่น คอยดูกระแสว่า
จะเป็นอย่างไร ถ้าเป็นอย่างนี้ ก็พัฒนายาก

เมื่อพัฒนาเด็กยาก ก็พัฒนาสังคมได้ยาก แต่ถ้าเด็กของ
เรามีความรู้ความเข้าใจมั่นใจในสิ่งที่ทำ มองเห็นเหตุผลชัดเจน รู้
ว่าความจริงเป็นอย่างนี้ เราจึงควรทำอย่างนี้ แล้วใจก็จะสงบมั่น
แน่วเป็นสมาธิ ซึ่งไปพร้อมกับปัญญา และพฤติกรรมก็จะดีอย่าง
แน่นแฟ้นด้วย ถึงขั้นนี้ศีล สมาธิ ปัญญา ก็มาด้วยกัน พัฒนาได้
แน่

จะเห็นได้ว่าสมาธิอย่างนี้แหละที่เราต้องการมาก ลองนึก
ดู ที่เป็นห่วงว่าเรื่องสมาธิยังมองไม่ค่อยเห็นนั้น อย่างนี้เอาใหม่
สมาธิแบบนี้ ที่เชื่อมโยงชีวิตทั้งหมด คือเราจะต้องมองศีล สมาธิ
ปัญญา ให้เห็นในการดำเนินชีวิตแต่ละขณะนี่ไปเลย

ลองแยกดูว่า ส่วนไหนเป็นศีล ส่วนไหนเป็นสมาธิ ส่วน
ไหนเป็นปัญญา แล้วเราจะเห็นไตรสิกขาในทุกกิจกรรม ซึ่ง
สอดคล้องกับความเป็นจริงที่เป็นอย่างนั้น คือการดำเนินชีวิตของ
เรา มันสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม มันต้องมีเจตจำนง โดย
ประกอบด้วยคุณสมบัติทางจิตใจ เช่นแรงจูงใจเป็นต้น แล้วก็ต้อง
มีความรู้ความเข้าใจ รวม ๓ แดนนี้นี้สัมพันธ์ไปด้วยกัน

เพราะฉะนั้น เราจึงต้องศึกษาโดยฝึกฝนพัฒนาชีวิต ๓
แดนนี้ แแดนแห่งความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมก็เรียกว่า **ศีล** แแดนที่
เป็นด้านจิตใจ ออกมาทางเจตจำนง ก็เรียกว่า **สมาธิ** แแดนที่เป็น
ความรู้ความเข้าใจก็เรียกว่า **ปัญญา** เราก็เอา ๓ แแดนนี้มา
ประสานกันเข้าไป การพัฒนามนุษย์ก็จะเป็นไปด้วยดี

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงไม่ใช่ให้เราปฏิบัติแต่ลำพัง
ศีลเฉยๆ ถ้าศีลเฉยๆ เดียวก็ไปเข้าระบบบังคับ แต่ศีลที่ตรัสไว้
เช่นให้มีศีลในการเสพบริโภคใช้ปัจจัยสี่ จะรับประทานอาหารก็
ให้พิจารณา การพิจารณาก็คือการใช้ปัญญา กลายเป็นว่าเอา
ปัญญามาช่วยทำให้เกิดศีล

จึงเริ่มมีศีลด้วยหลักที่ว่าข้าพเจ้าพิจารณาแล้วโดยแยบ
คาย จึงรับประทานอาหารนี้ว่า มิใช่รับประทานเพียงเพื่อ
เอร็ดอร่อย สนุกสนาน โก้เก๋ มัวเมา แต่รับประทานเพื่อจะ
เกื้อหนุนชีวิตที่ดำรง เพื่ออย่างนั้นๆ อะไรก็ว่าไป นี่คือปัญญามา

เมื่อปัญญามากก็ทำให้เรารับประทานอาหารอย่างได้
คุณค่า เมื่อมองเห็นคุณค่าแล้วเรารู้สึกพอใจ มีความสุขในการ
รับประทานอาหารที่มีคุณค่าเป็นประโยชน์ แม้มันจะไม่อร่อยมาก
นัก ปัญญาทำให้เราพ้นจากการครอบงำของการติดหลงในการ
เสพ และเกิดสภาพจิตที่มีความสุขอีกแบบหนึ่ง เป็นความสุขซึ่ง
ไม่จำเป็นต้องเกิดจากการเสพรสอร่อยอย่างเดียว แต่เกิดจาก
ความรู้ความเข้าใจ เห็นคุณค่าประโยชน์ที่แท้จริง

พอเห็นคุณค่าประโยชน์ที่แท้จริง เราอาจจะรับประทาน
อาหารมื่อนั้นที่แม้จะไม่อร่อยเท่าไร แต่เรารู้ดีว่าเป็นประโยชน์
ต่อสุขภาพของเรา เราก็มีความสุขได้ ปัญญาก็มาปรับสภาพจิต
แม้แต่สร้างความสุข เปลื้องความทุกข์ แล้วเราก็จะดำเนิน
พฤติกรรมที่ถูกต้องดำรงไปได้อย่างมั่นคงและมั่นใจ

อย่างนี้จึงจะเป็นบูรณาการที่แท้ คือบูรณาการของ
ไตรสิกขา ในระบบองค์รวมที่เป็นเรื่องธรรมดาของธรรมชาติ

แม้แต่คนที่เจอความทุกข์ พอมิโยนิโสมนสิการเกิด
ความคิดในทางปัญญาว่า โอ้ เราเจอความทุกข์แล้ว คนที่เจอ
ความทุกข์นี้

๑. เท่ากับได้บททดสอบตัวเองว่า เราจะเข้มแข็งสามารถ
ผ่านความทุกข์ยากไปได้ไหม

๒. คนเราจะเจริญพัฒนาด้วยการเจอความยากและรู้จัก
ทำแบบฝึกหัด คนที่เจอแต่ความสุขสะดวกสบาย ไม่ได้ทำ
แบบฝึกหัด จะพัฒนายาก เราเจอทุกข์นี้ดีแท้ เราจะได้ฝึกตัวเอง
ในการแก้ปัญหา เราจะเข้มแข็งด้วยปัญญา และจะพัฒนา
ความสามารถในการแก้ปัญหาต่อไป ชีวิตจะดี จะพัฒนามาก

พอปัญญามา ทุกข์ก็กลายเป็นสุขไป ฉะนั้นคนที่ฉลาดจึง
สามารถหาสุขจากทุกข์ได้ อันนี้คือระบบแห่งการพัฒนามนุษย์ที่
ไปด้วยกันพร้อมที่เดียวหมด ทั้งศีล สมาธิ ปัญญา อิงอาศัย
เกื้อหนุนกันไป

สมาธิแบบของพุทธศาสนา เป็นสมาธิในระบบแห่งไตรสิกขา
จึงต้องให้ชัดว่าอิงอาศัยไปด้วยกันกับพฤติกรรมและปัญญา

ต้องมองว่า การศึกษาแนวพุทธในที่นี้เป็นเรื่องเนื้อหา
สาระและหลักการ ไม่มีการแบ่งแยกเป็นศาสนาอะไรทั้งนั้น แต่

หนึ่ง เป็นเรื่องของความจริงตามธรรมดา เมื่อได้ความรู้
นี้ มา เราก็มองเห็นว่า เออ มันโยงไปหาความจริง เราก็เอามาใช้จัด
สภาพชีวิต ให้เป็นการพัฒนามนุษย์ที่สอดคล้องกับความเป็นจริง
ของธรรมชาติ

สอง เมื่อเป็นเรื่องธรรมดา มันก็เป็นเรื่องง่ายๆ เป็นเรื่องที่อยู่กับชีวิตทุกขณะ ตั้งแต่เกิดมา การศึกษาจึงต้องเริ่มที่บ้าน และดำเนินไปกับกิจกรรมของชีวิตทุกขณะ ตั้งแต่การกินอยู่รับประทานอาหาร ใช้เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม เสพบริโภคสิ่งต่างๆ

เด็กจะซื้ออะไร คุณพ่อคุณแม่ก็อาจจะถามสักหน่อยว่า เออ ที่ลูกจะซื้อนี่ ประโยชน์ของสิ่งนี้อยู่ตรงไหน มันมีประโยชน์ต่อชีวิตของเราอย่างไร ความมุ่งหมายแท้จริงในการที่จะซื้อมันมานั้นคืออะไร ทำนองนี้ ให้เขารู้จักใช้ปัญญาคิด เพื่อจะฝึกคิด ซึ่งเป็นเรื่องง่ายๆ เป็นเรื่องที่มีอยู่ในชีวิตตามธรรมดาตลอดเวลา

แค่นี้ก็คงมองเห็นการฝึกสมาธิให้เป็นเรื่องที่สัมพันธ์กับกิจกรรมการเคลื่อนไหว ซึ่งเหมาะสำหรับเด็ก แล้วก็ประสานกับองค์ประกอบอื่นในระบบของมรรคหรือไตรสิกขา ให้เป็นเรื่องที่คืบเคลื่อน หรือ dynamic ไม่ใช่เอาแต่จะมานั่งนิ่ง

ต้องระวังกันหน่อยด้วยว่า ถ้าเป็นสมาธินิ่งอยู่อย่างเดียว อาจจะกลายเป็นสมาธิแบบโยคีในอินเดีย โยคีในอินเดียนั้นเขาทำสมาธิเพื่อทำให้จิตนิ่งตมด้า แล้วจิตของเขาจะได้ไปรวมกับอะไรอย่างหนึ่ง แล้วเขาก็ดูตมด้าลงไปโน้น แล้วเขาก็ทำฌานก็ฟ้า คือเล่นฌาน แล้วเขาก็ไม่ไปไหน ไม่ยุ่งไม่เกี่ยวกับเพื่อนมนุษย์ เรียกว่าตัดขาดจากสังคมไปเลย

แต่สมาธิในพระพุทธศาสนานี้ต่างจากสมาธิของโยคีนั้น เพราะว่าพระพุทธเจ้าทรงได้บทเรียนจากสมาธิของโยคีว่ามันไม่ถูก จึงได้มาตรัสสอนสมาธิที่ประสานโยงในระบบไตรสิกขา คือศีล สมาธิ ปัญญา สมาธินั้นจะต้องเกี่ยวพันปัญญา โดยสร้างสภาพจิตที่เหมาะสมแก่การใช้งาน พหุจิตเหมาะแก่การใช้งาน โดย

เฉพาะงานใช้ปัญญา ก็พัฒนาปัญญาก้าวไป แล้วก็โยงกันไปทั้งระบบ ไตรสิกขา ก็จึงเป็นระบบ แล้วก็ป็นองค์รวมในตัว มันก็บูรณาการกันเสร็จไปในตัวอย่างนี้แหละ

สังคมไทยมีดีคือวัฒนธรรมแห่งเมตตา แต่ต้องก้าวไปในวัฒนธรรมแสงปัญญา

ข้อที่อยากจะย่ออย่างหนึ่งก็คือ สังคมไทยเราเนี่ย สำหรับอาตมภาพมองว่า เรายับพระพุทธศาสนาเข้ามา แต่เรานั้น นี่ว่าโดยรวมนะ คือถ้าว่าโดยบุคคลอาจจะมึบางท่านที่เข้าถึงบ้างในบางช่วงบางเวลา แต่เมื่อว่าโดยสังคมส่วนรวม เราพยายามก้าวเข้าไปในพระพุทธศาสนา และเราก็ก้าวไปได้ระดับหนึ่ง

ด้านหนึ่งที่เราก้าวไปได้ดีพอสมควร ก็คือด้านจิตใจ โดยเฉพาะด้านเมตตากรุณานี้ เราก้าวไปได้ดี จนกระทั่งเป็นสังคมที่มีน้ำใจ เป็นสังคมที่เด่นในเรื่องของการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ขอใช้คำว่า **วัฒนธรรมแห่งเมตตาสูง**

แต่อีกด้านหนึ่งที่พระพุทธศาสนาเน้นมากและเป็นตัวจริงของพระพุทธศาสนา ซึ่งเลยชั้นจิตใจ และเป็นองค์ประกอบที่จะมาทำให้จิตใจพัฒนาอีกขั้นหนึ่ง ไปจนถึงอิสรภาพ ก็คือด้านปัญญา ในด้านนี้สังคมไทยยังก้าวไม่ค่อยถึง

หมายความว่า เมื่อพูดโดยรวม สังคมไทยรับพระพุทธศาสนาเข้ามา แล้วเราก็พยายามนำสังคมไปในวิถีแห่งพระพุทธศาสนา แต่เรามาได้แค่ระดับจิตใจ ได้วัฒนธรรมแห่งเมตตา ซึ่งเราก็ควรจะภูมิใจ แต่ในด้านวัฒนธรรมทางปัญญา แม้แต่ความใฝ่รู้ใฝ่แสวงปัญญานั้น เราอ่อนเหลือเกิน

ทำไมนะ ทั้งๆ ที่พระพุทธรศาสนาเน้นเรื่องปัญญา แต่ทำไมสังคมไทยจึงอ่อนนักในเรื่องการแสวงปัญญา ต้องถามตัวเองแล้ว

วัฒนธรรมนั้นเหมือนกับเป็นทุนเดิมที่สังคมได้สะสมมาจนอยู่ตัวในระดับหนึ่ง ซึ่งจะช่วยให้เป็นฐานให้บุคคลทั้งหลายในสังคมอาศัยเป็นเครื่องเอื้อโอกาสให้สามารถก้าวไปสู่จุดหมายที่สูงขึ้นไป และเมื่อบุคคลก้าวหน้าไป ก็เท่ากับเพิ่มทุนให้แก่สังคม พาสังคมให้เขยิบฐานสูงขึ้นไปด้วย

ฉะนั้น เราจะต้องเดินหน้าต่อไป ถ้าจะใช้การศึกษาแนวพุทธ ก็ต้องก้าวไปสู่วัฒนธรรมระดับปัญญาให้ได้ แต่ก็อย่าทิ้งวัฒนธรรมแห่งเมตตา เวลานี้เรากำลังจะสูญเสียอันเก่าที่ได้แล้ว และอันที่ยังไม่ได้ทำก็ไม่เดินหน้าด้วย

ที่ว่านี้หมายความว่า วัฒนธรรมแห่งเมตตาที่เคยทำได้ดีมาแล้วก็กำลังจะสูญเสียหมดไป คนไทยกำลังจะโหดร้าย กำลังจะไม่มีเมตตากรุณา แม้แต่ในครอบครัวก็ทิ้งกันได้ แม้ทิ้งลูก ลูกฆ่าแม่ ฆ่าพ่อ ความเป็นพี่เป็นน้องก็กำลังจะหมดไป ในขณะที่วัฒนธรรมแห่งปัญญาก็ไม่พัฒนาด้วย

ถ้าอย่างนี้ก็เสียสอง คือ ดีที่มีอยู่ก็รักษาไว้ไม่ได้ ดีที่ยังไม่ได้ก็ไม่พยายามทำให้มีขึ้นมา ฉะนั้นต้องก้าวไปให้ได้ทั้ง

๑. รักษาวัฒนธรรมแห่งเมตตาไว้ให้ดี

๒. ก้าวไปในวัฒนธรรมแห่งปัญญาที่ยังไปไม่ถึงให้ได้

ขอพูดในแง่ส่วนตัว สำหรับอาตมามั่นใจว่า ถ้าเราพัฒนาให้ดี ด้านปัญญานี้เราจะไปได้ดีกว่าฝรั่ง เรื่องนี้มั่นใจมาก คือในวัฒนธรรมฝรั่งนั้น ด้านวัฒนธรรมแห่งปัญญาเขาเน้นมาก แต่

วัฒนธรรมแห่งเมตตานี้เขาไม่ค่อยได้ วัฒนธรรมแห่งปัญญาที่ว่
นั้น คือวัฒนธรรมแสงปัญญา เขาไปได้เก่ง

แต่การแสงปัญญาของฝรั่งมาจากเหตุบีบคั้นในภูมิหลัง
เป็นเรื่องของภูมิหลังทางสังคม และสิ่งแวดล้อม หรือธรรมชาติ
ซึ่งบีบคั้นเขามาก ทำให้เขาต้องคิดหาทางแก้ปัญหา แล้วก็ทำให้
เขาเกิดความใฝ่รู้ แล้วพัฒนาระบบแห่งการแสงปัญญาขึ้นมา

อย่างไรก็ตาม ฝรั่งนั้นมุ่งโต่งไปพัฒนาวัฒนธรรมแสง
ปัญญาทางวัตถุ ก็เจริญทางวิทยาศาสตร์ แต่เป็นการพัฒนา
ปัญญาที่ไม่เป็นองค์รวม ปัญญาของเขา เป็นปัญญาแยกเป็น
เสี่ยงๆ เป็นปัญญาแยกส่วน ไม่ใช่ปัญญาองค์รวม แต่ถ้าเราเข้า
ตามแนวไตรสิกขานี้ ก็จะเป็นปัญญาในระบบขององค์รวม

คนไทยจะต้องรักษาสิ่งที่ดีที่ตัวมีไว้ให้ได้ พร้อมทั้งก้าวไป
เอาสิ่งที่ดีที่ยังไม่มีให้สำเร็จด้วย

เป็นเรื่องที่ชัดเจนอยู่แล้วว่า ในพระพุทธศาสนานี้ ตัว
ตัดสินใจอยู่ที่ปัญญา ถ้าไม่พัฒนาปัญญา โภธิก็ไม่เกิด การตรัสรู้ก็
ไม่มา พระพุทธเจ้าตรัสรู้ด้วยปัญญา ไม่ใช่ตรัสรู้ด้วยเมตตา

ยิ่งกว่านั้น เมื่อมีปัญญาถึงที่สุดแล้วจะกลับมาทำให้เป็น
เมตตากรุณาที่แท้ ถ้าเราไม่มีปัญญาเต็มที่ยังไม่เข้าถึงสัจธรรม
เมตตากรุณาของเราก็จะเป็นเพียงการสร้างสภาพจิตด้วยความ
เคยชินเป็นต้น และเป็นความโน้มเอียงเท่านั้น แต่ยังไม่เป็นเมตตา
กรุณาที่แท้ ฉะนั้นจึงต้องทำจิตให้มีคุณสมบัติสมบุรณ์ และเข้าถึง
อิสรภาพด้วยปัญญา คนไทยจะต้องก้าวต่อไปให้ถึงขั้นนี้ให้ได้

การนำสังคมเป็นงานหลักของการศึกษา แต่มิใช่ไม่นำพานรองที่ตามสนองสังคม

คำว่าโรงเรียนแนวพุทธนี้ เราจะใช้ด้วยความรู้สึกมั่นใจ และสบายใจ ถ้าเข้าใจความหมายและหลักการต่างๆ อย่างชัดเจน

เมื่อเราชัดเจนและมั่นใจในหลักการที่เป็นสาระของความจริง ที่ยืนตัวแล้ว ก็ต้องมาปฏิบัติในระดับกาลเทศะให้เห็นผลจริงด้วย

ในระดับกาลเทศะนี้เราก็คือสภาพสังคม สิ่งแวดล้อม และโลกทั้งหมดว่า ในบริบททั้งหมดนั้นสังคมไทยเป็นอย่างไร มีความต้องการในระดับไหนด้านไหนมาก จะต้องเน้นวิชาการแง่ไหน เป็นต้น เพื่อให้เป็นการศึกษาที่ช่วยให้ชีวิตดีสังคมดีกันยิ่งขึ้น

ในขั้นนี้ ความรู้หลักการพื้นฐาน คือการศึกษาระยะยาว เป็นหลักเป็นพื้นฐานอยู่แล้ว การศึกษาเพื่อกาลเทศะก็เข้ามา เพื่อสนองความต้องการของสังคมเป็นต้น ถ้าอย่างนี้ก็จะได้ทั้งสอง คือเป็นทั้ง*การศึกษาที่นำสังคม* และ*การศึกษาที่ตามสนองสังคม*

เวลานี้เราเน้นกันแต่ในแง่การศึกษาเพื่อสนองความต้องการของสังคม ซึ่งเป็นการศึกษาแบบตามสังคม ถ้าอย่างนี้ การศึกษาก็ช่วยสังคมไม่ได้มาก

สังคมมีความต้องการแรงงานด้านนี้เท่านี้ ต้องการผู้เชี่ยวชาญด้านนี้เท่านี้ สถาบันการศึกษาก็ไปจัดการศึกษา พัฒนาคนให้มีความรู้ผู้เชี่ยวชาญด้านนั้นขึ้นมา ถ้าสังคมเดินทางผิด การศึกษาก็ช่วยอะไรไม่ได้เลย เพราะเป็นการศึกษาแบบตามสังคม ได้แต่สนองเขาเท่านั้น และก็อาจจะซ้ำเติมสังคมด้วย

การศึกษาที่ดีจะต้องนำสังคม เป็นตัวปรับตัวแก้ ตรวจสอบ และให้สติว่าสังคมอย่างนี้ใช้ไม่ได้นะ เดินทางผิดแล้ว การศึกษาต้องนำสังคม

เพราะฉะนั้น การศึกษาจะต้องทำสองอย่างนี้ไปด้วยกัน ควบคู่กัน การศึกษาที่นำสังคมจะต้องเป็นตัวยืน ส่วนการศึกษาที่ตามสนองความต้องการของสังคม ก็เป็นเรื่องเฉพาะกิจเฉพาะหน้า คือตอนนี้เราพูดถึงหลักการใหญ่ของการศึกษาในแง่ที่จะนำสังคมแล้ว ก็มาพูดถึงบทบาทเฉพาะกาลเทศะเพื่อสนองความต้องการเฉพาะหน้าว่า เวลานี้เราอยู่ท่ามกลางโลกที่เป็นอย่างนี้ ประเทศที่พัฒนาแล้วเขาไปอย่างนี้ กระแสของโลกเป็นอย่างนี้ ประเทศของเรามีความขาดแคลนด้านนี้ บกพร่องด้านนี้ จะต้องเน้นจุดหมายในช่วงเวลาเท่านั้นๆ อย่างนี้ๆ

การสนองสังคมอย่างนี้ก็ต้องเอา ings ไม่ได้เหมือนกัน ตรงนี้ก็เป็นที่เราจะต้องมาสร้างความคิดเห็นเหมือนกันว่า สังคมไทยขณะนี้ โดยเปรียบเทียบกับสังคมอื่น มีจุดอ่อน จุดบกพร่องอะไร เราก็ต้องสร้างความแน่นหนา และความเข้มแข็ง ด้านนั้นๆ ขึ้น แต่ความเข้มแข็งทางปัญญาต้องเป็นอันดับหนึ่ง เมื่อความเข้มแข็งทางปัญญาที่แท้เกิดแล้ว ความเข้มแข็งทางจิตใจและความมั่นใจก็จะมาจริงๆ

ถึงแม้เราจะเร่งเร้าให้คนเข้มแข็งทางจิตใจ แต่ถ้าปัญญา มันอ่อนแอ ก็ไปไม่รอด และจะให้เข้มแข็งทางพฤติกรรม ก็ไปไม่ไหว จิตใจก็ไม่อาจจะเข้มแข็งได้จริง เมื่อปัญญาไม่รู้ชัด ไม่เข้มแข็ง ถึงจะทำอะไรๆ ไป ในที่สุดพฤติกรรมก็อ่อนแอ

การศึกษาเริ่มต้นตั้งแต่การกินอยู่ที่บ้าน ร.ร.ต้องประสานกับอาจารย์คนแรก คือ พ่อแม่

ส่วนที่มีข้อสงสัยว่า เรานับถือพระพุทธศาสนากันมาตั้งแต่เกิด เป็นชาวพุทธตั้งเท่าสิบกว่าเปอร์เซ็นต์ แต่ทำไมเวลาพูดถึงโรงเรียนแนวพุทธ จึงยกตัวอย่างได้แค่สองโรงเรียน ความจริงอาจจะมีอยู่แล้วหลายโรงเรียน แต่เรายังไม่ได้ระบุขึ้นมา ใช่หรือไม่?

ก็ใช่อยู่ กล่าวคือ เมื่อพูดอย่างกว้างๆ ก็บอกได้ว่าโรงเรียนแนวพุทธมี ๒ แบบ อย่างที่พูดมาแต่ต้น คือ แบบที่โรงเรียนหลายแห่งจัดกันมา ตามวัฒนธรรมเอื้อ คือ ตามที่ถือกันมา สืบกันมา รู้ตามกันมาว่าอย่างนี้แหละเป็นชาวพุทธ ก็เลยทำอย่างนั้น อันนี้เป็นเรื่องของวัฒนธรรมเอื้อ และอีกแบบหนึ่ง คือ การจัดตัวอย่างโรงเรียนที่ออกชื่อมานั้น หมายความว่าเขาได้ศึกษาในแง่หลักการว่า สาระของพระพุทธศาสนาเป็นอย่างไร เขาก็ไปถึงขั้นจัดให้เป็นไปตามหลักการ

เรื่องหลักการนั้น โรงเรียนทั้งหลายสามารถนำไปจัดปรับให้เหมาะกับตนเองและท้องถิ่น หมายความว่า ตัวหลักการ ก็อันเดียวกัน แต่เมื่อลงสู่รายละเอียด จะไปสัมพันธ์กับกาลเทศะ ซึ่งถ้ารู้เข้าใจทั้ง ๒ ด้าน (ทั้งหลักการ และกาลเทศะ) และฉลาดในวิธีการ ก็จัดได้สบายเลย ข้อสำคัญ ขอให้เข้าใจหลักการพื้นฐานก็แล้วกัน

เพราะฉะนั้น สิ่งที่ต้องทำคือ

๑. พุดถึงความจริงของโลกและชีวิต ให้รู้เข้าใจ
ธรรมชาติของธรรมชาติ
 ๒. พุดถึงหลักการพื้นฐานให้รู้เข้าใจพร้อมไว้ก่อน
 ๓. จัดวางจุดเน้นสำหรับสังคมไทย และสำหรับแต่ละถิ่น
แต่ละชุมชน ที่เป็นเรื่องของกาลเทศะ ซึ่งก็ขาดไม่ได้
- ส่วนที่มีคำถามว่า สมมุติว่ามีโรงเรียนที่ผู้บริหารเอาใจใส่ มาตั้งแต่ต้น มีรากฐานของโรงเรียนที่ดี และมีเมตตากรุณาดูแล เด็กอย่างดี ไม่ทิ้งภาระหน้าที่ อันนั้นจะจัดว่าเป็นโรงเรียนแนว พุทธหรือไม่

อย่างนี้แหละ คือที่ว่าเป็นแนวพุทธแบบวัฒนธรรมเอื้อ คือ อย่างน้อยก็ได้ในแง่วิถีชีวิต หรือวัฒนธรรมทั่วไป รวมทั้งคุณค่าในระดับจิตใจ (ระดับจิตตภาวนาหรือสมาธิ) ซึ่งหมายถึงว่าความดีงามในจิตใจก็จะพาศีลมาด้วย เพราะคนที่มีจิตใจดีงามตามปกติ ก็จะมีรักษาความประพฤติและความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมได้ด้วย

อย่างไรก็ตาม ในกรณีอย่างนี้ พฤติกรรมดีงามหรือศีลของเขาอาจจะเป็นเรื่องของจริยธรรมทางสังคม ส่วนศีลในการปฏิบัติต่อวัตถุเสพบริโภคนี้อาจจะยังหย่อน

เวลานี้ในสังคมไทย ศีลด้านปฏิเสวนาคือการเสพบริโภคนี้น้อยจนมาก คนไทยจึงไหลไปตามกระแสค่านิยมได้ง่าย ทำให้ต้องเน้นตอนนี้ว่า การศึกษาเริ่มต้นเมื่อคนกินอยู่เป็น

จะต้องรู้จักแยกแยะระหว่างการกินด้วยความรู้เข้าใจอย่างมีปัญญา กับการกินที่เป็นเพียงการเสพรสของตัณหา ถ้าเด็กหลงไหลไปตามกระแสค่านิยม เขาก็กินเพียงเพื่อเอร็ดอร่อย กิน

ตามค่านิยมโก้เก๋ อวดมั่งมี แสดงฐานะแข่งกัน โดยไม่ได้คำนึงว่า จะได้คุณภาพหรือไม่ ไม่ใช่ปัญญา ไม่รู้ความมุ่งหมายที่แท้ของการกิน

ถ้าเขามีศีลด้านนี้ ก็จะต้องรู้ว่ากินเพื่ออะไร และมุ่งให้ได้คุณค่าที่แท้ คือการได้คุณภาพและปริมาณอาหารซึ่งพอดีที่จะทำให้มีสุขภาพ คนกินที่มีศีล ก็คือกินด้วยความรู้เข้าใจความมุ่งหมายของการกิน แล้วก็กินพอดี จึงหมดปัญหา ส่วนเรื่องการทำตามค่านิยม ก็เป็นเพียงการรู้เท่าทัน ว่าเราอยู่ในสังคมนี้ เขานิยามกันอย่างนี้ ก็อย่าให้เขาเสียความรู้สึก แล้วก็ปฏิบัติให้พอเหมาะสม เข้าสังคมหรือชุมชนได้ แต่รู้เท่าทัน ไม่หลงไหลตามเขาไป อย่างนี้เรียกว่าเด็กมีหลัก ก็คือมีศีลนั่นเอง

แต่เวลานี้ เด็กไม่มีหลัก มีแต่โดนเขาหลอก เขาล่อจูง เร้าใจ ยั่วยุ ในทางที่จะไปเสพบริโภค ก็ไปตามกระแสค่านิยม โดยไม่ได้อะไรขึ้นมา เพราะฉะนั้น ศีลข้อเสพบริโภคนี้ จะต้องเน้นให้มากในยุคปัจจุบัน ถ้าเด็กไทยได้ศีลแค่กินอยู่ดูฟังเป็นเท่านั้นแหละ สังคมไทยจะเข้มแข็งและก้าวไปได้ไกล

ถ้าเด็กไทยกินอยู่ เสพบริโภค ดูฟังเป็น ก็มีศีลอินทรีย์-สังวร เขาจะปฏิบัติต่อสิ่งแวดล้อมอย่างได้ผล จะดูโทรทัศน์เป็น ใช้สื่อพวกอินเทอร์เน็ตเป็น เด็กไทยได้ศีลเท่านี้แหละ สังคมไทยก็เดินหน้า เพราะรู้จักบริโภคด้วยปัญญา และเพื่อปัญญา แล้ววัฒนธรรมทางปัญญาก็มาได้แน่

จึงถามเด็กบ่อยๆ ว่า หนูดูทีวีเพื่อเสพที่เปอร์เซ็นต์ ดูทีวีเพื่อศึกษาก็เปอร์เซ็นต์

แค่นี้แหละ เด็กไม่เคยคิด แต่พอลาม บ๊อบบี้เด็กเข้าใจ เด็กประถมบอกว่า หนูดูเพื่อเลข ๙๙% ดูเพื่อศึกษาไม่ถึงหนึ่งเปอร์เซ็นต์

ถามต่อไปว่าแล้วหนูทำอย่างนั้นถูกไหม เด็กบอกว่าไม่ถูก ถามว่าเมื่อไม่ถูกแล้วจะทำอย่างไร เด็กบอกว่าหนูจะต้องแก้ไข อ้าว ถ้าอย่างนั้น หนูลองคิดดูซิว่าจะแก้ได้อย่างไร

เด็กบอกว่า ต่อไปนี้หนูจะดูเพื่อเลข ๕๐% ดูเพื่อศึกษา ๕๐% บอกว่ามากไปๆ สังคมไทยเวลานี้ เขานิยมไปทางเลขมาก ตอนนี้อยอมให้หนูเลขมากๆ ก็ได้

ตกลง หนูเสนอว่า เอาเลข ๗๐% ศึกษา ๓๐% บอกว่าไม่เป็นไร เริ่มแค่นี้ก็ได้ แล้วก็ค่อยๆ แก้ไขปรับปรุงกันไป

ส่วนที่บางท่านยังอาจจะมีข้อวิตกว่า การศึกษาที่เตรียมจะ ทำอย่างนี้ มีความเป็นไปได้หรือไม่ นั้น เรื่องนี้ไม่น่ากลัวเลย เพราะมันสอดคล้องกับความเป็นจริงของธรรมชาติ ชีวิตต้องเป็น อย่างนี้ นี่คือการศึกษายู่กับชีวิตความเป็นจริง เพราะการกินอยู่ ดูฟัง การสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมต่างๆ การมีเจตจำนง มีความรู้สึก มีความดีความชั่วในจิตใจ มีสุขมีทุกข์ มีปัญญา ความรู้เข้าใจ ทั้งหมดนี้เป็นเรื่องของชีวิตประจำวัน ทุกขณะ เป็น แต่เพียงว่า เราปฏิบัติต่อมันถูกต้องหรือไม่ เอามันมาใช้ให้เป็น ประโยชน์ได้แค่ไหน

ขอพูดต่อไปถึงความคิดอย่างหนึ่งว่า เพราะเหตุที่ การศึกษาเป็นเรื่องของชีวิตที่มีความเป็นจริงอย่างนี้ มันก็เริ่ม ตั้งแต่เด็กเกิด ดังนั้น บุคคลผู้ให้การศึกษาที่สำคัญ ก็อย่างที่ว่า

พระพุทธศาสนาบอกแล้วว่า พ่อแม่เป็นบูรพาจารย์ คือเป็นครูต้น ฉะนั้นการศึกษาจึงต้องเริ่มต้นที่บ้าน

ที่นี้ก็มานึกว่าในแง่นี้ ทำอย่างไรจะให้โรงเรียนช่วยโยน การศึกษาไปถึงบ้าน โดยเป็นตัวกลางที่กระตุ้นให้บ้านทำหน้าที่ ทางการศึกษาอันนี้ ถ้าทำอันนี้ได้ คิดว่าสังคมไทยจะประสบความสำเร็จมาก คือ โรงเรียนจะต้องไม่จำกัดบทบาทอยู่เฉพาะที่ โรงเรียน

โรงเรียนจะต้องทำหน้าที่เป็นตัวกระตุ้น หรือจะเรียกว่า นำหรืออะไรก็ได้แล้วแต่ ให้การศึกษาที่บ้านดำเนินไปด้วย และช่วย เป็นพี่เลี้ยงของพ่อแม่ด้วย ในเรื่องการจัดการศึกษาให้แก่ลูก

เมื่อใครมีลูก ก็ให้ตระหนักในบทบาทของพ่อแม่ในฐานะ เป็นครูต้น ที่พระเรียกว่าเป็นบูรพาจารย์ คือเป็นอาจารย์คนแรก แล้วก็ช่วยเด็กให้พัฒนาชีวิตไปอย่างมีการศึกษา เช่น กินอยู่เป็น ดูเป็น ฟังเป็น ฯลฯ อย่างที่พูดมาแล้ว

ถ้าโรงเรียนทำหน้าที่นี้ได้ ไปประสานกับบ้าน จะเป็นก้าว ใหญ่ก้าวหนึ่งของการศึกษา ซึ่งเป็นก้าวที่น่าจะเป็นเนื้อแท้ด้วย คิดว่าอย่างนั้น

เมื่อการศึกษาได้ผล ในตัวคนก็มีใจร่าเริงเบิกบาน และประสานกับคนอื่นโดยแผ่ขยายความรักใคร่ไมตรี

ขอเติมอีกนิด คือด้านการพัฒนาจิตใจที่เป็นเรื่องในกลุ่ม สมานินะ เรายังจะไม่ค่อยเน้นกัน ในเรื่องคุณสมบัติที่คู่กับ สมานิ

สมาธิที่เราพูดนี้ เรียกเต็มว่าจิตตสมาธิ เป็นสมาธิของจิต คือ อากาโรที่จิตใจแน่วแน่นมั่นคง อยู่กับสิ่งที่ทำ ไม่วอกแวก ไม่ฟุ้งซ่านไป แต่ในการที่จิตตสมาธิจะเกิดขึ้น มันมีธรรมสมาธิเป็นตัวนำ

ขอให้สังเกต หลักที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในเรื่องนี้สำคัญมาก เมื่อคนปฏิบัติตามหลักพระพุทธศาสนา เจริญไปในไตรสิกขา จะมีธรรมสมาธิเกิดขึ้น และเมื่อธรรมสมาธิเกิดแล้ว ก็จะทำให้เกิดจิตตสมาธิ

ธรรมสมาธิ ก็คือ การประสานแนวของธรรม คือ คุณสมบัติต่างๆ ของจิตใจมันแน่วลงสู่สมาธิ ซึ่งมี ๕ ประการ ถ้าเด็กหรือใครก็ตามมีคุณสมบัติเหล่านี้ จะเป็นสุภาพจิตที่ดีอย่างยิ่ง จึงเป็นคุณสมบัติที่ควรสร้างขึ้นให้ได้ พระพุทธเจ้าทรงเน้นไว้บ่อย ได้แก่

๑. **ปราโมทย์** ความร่าเริงเบิกบานแจ่มใส ข้อนี้เป็นคุณสมบัติพื้นฐานของจิตใจ คือสภาพจิตสามัญ เด็กจะต้องเป็นอย่างนี้ คือมีปราโมทย์ เป็นคนที่มีจิตใจร่าเริงเบิกบาน พระพุทธเจ้าตรัสว่า ผู้ที่มากด้วยปราโมทย์ จักทำทุกขให้หมดสิ้น คือจะบรรลุนิพพาน ใครมีปราโมทย์อยู่เสมอ ก็เรียกได้ว่าอยู่ใกล้นิพพาน

๒. **ปีติ** ความอิมใจ ปลาบปลื้มใจ ถ้าเราทำอะไรด้วยใจรัก พอทำได้ก้าวไป คืบหน้าไป ก็จะมีปีติ อิมใจ ปลื้มใจ

แม้แต่กวาดบ้าน ถ้าเราทำด้วยใจรัก อยากรให้มันสะอาด พอกวาดไป ได้เห็นความสะอาดเพิ่มขึ้นๆ ทีละน้อย ก็ปีติ อิมใจ ปลื้มใจ ไปเรื่อยๆ เลย เราจะไม่ทำงานด้วยความเครียด จะไม่

ทำงานด้วยความเหนื่อยหน่าย ท้อแท้ แต่จะมีกำลังใจ ทำด้วยความสุข ทำอะไรก็ปิติ อิ่มใจได้เรื่อย จึงมีสุขภาพจิตดี

๓. **ปัสสัทธิ** ความสงบเย็นผ่อนคลาย เป็นคุณสมบัติที่คู่ตรงข้ามกับสภาพจิตของคนปัจจุบัน คือความเครียด อันนี้ผ่อนคลาย พอมีปราโมทย์ มีปิติ แล้วปัสสัทธิก็มา ก็ผ่อนคลายสบาย

๔. **สุข** ความฉ่ำชื่นรื่นใจ คล่องใจ ไม่มีอะไรบีบคั้น

๕. **สมาธิ** ความมีใจมั่นแน่ว คือใจอยู่กับสิ่งที่ทำ แน่วแน่ ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่วอกแวก มั่นคง

ยิ่งถ้ามีปัญญา来帮助โดยมองเห็นเหตุผล เห็นคุณค่า เห็นประโยชน์ของสิ่งที่ทำ ก็อย่างยิ่งมั่นใจใหญ่ สมาธิจะยิ่งแน่ว แล้วสมาธินี้ก็จะมาทำให้พฤติกรรมหนักแน่นมั่นคงได้ผลดียิ่งขึ้น

ที่เราพูดกันว่า การพัฒนาด้าน **emotion** คือ **emotional development** นั้น ก็นี่แหละจะเห็น **emotion** ดีๆ ที่สำคัญ โดยเฉพาะปิติ ปราโมทย์ และส่วนนี้เป็นการพัฒนาจิตใจด้านภายใน เป็นสภาพจิตที่ต้องการ หรือเป็น **emotion** ที่พึงประสงค์

พร้อมกันนั้น คู่กับ **emotion** ดีๆ ฝายภายใน ก็คือ **emotion** หรือสภาพจิตดีๆ ฝายที่แผ่ออกไปภายนอก โดยเฉพาะชุดพรหมวิหาร เริ่มด้วยเมตตากรุณา

ข้างในก็มีใจร่าเริงเบิกบานแจ่มใส ข้างนอกก็อยู่กับคนอื่นด้วยความรู้สึกรักใคร่มีไมตรี

สองด้าน สองชุดนี้เป็น **emotion** หรือสภาพจิตที่พึงประสงค์อย่างแท้จริง ที่ควรจะพัฒนาให้เกิดขึ้น เรียกว่าเป็น **emotional development** คือการพัฒนาด้านจิตใจ

หรือจิตต-ภาวนา ซึ่งจะประสานรวมเป็นธรรมสมาธิ และเกิดจิตตสมาธิ

จึงต้องตั้งจุดหมายให้เด็กมีปราโมทย์ ปีติ ปัสสัทธิ สุขสมาธิ เป็นคุณสมบัติประจำใจ พระพุทธเจ้าทรงเน้นอยู่เรื่อย ถ้าเราก้าวหน้าไปในหลักปฏิบัติของพระองค์ ก็จะมีภาวะจิตที่ดี & อย่างนี้

นี่คือสภาพจิตที่พึงประสงค์ข้างใน & ประการ เอาไปประสานกับสภาพจิตที่พึงประสงค์ด้านแผ่ออกข้างนอก คือ เมตตา ไมตรี เป็นต้น อีก ๔ ก็จะเป็น **emotional development** อย่างยอดเยี่ยม ถ้าได้อย่างนี้ก็จะไม่ต้องมาห่วงเรื่อง EQ กันให้วุ่นวายไป

สภาพจิต ๒ ด้าน ๒ ชุดนี้ จำเป็นหลักไว้ได้เลย ย้ำอีกที่ชุดที่ ๑ เจริญขึ้นข้างใน & อย่าง คือ ปราโมทย์ ปีติ ปัสสัทธิ สุข สมาธิ

ชุดที่ ๒ แผ่ออกไปข้างนอก ๔ อย่าง คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา

สองชุดนี้ เป็น **positive emotions** ระดับแกนของจริยธรรม และทั้งสองชุดสามารถเป็นปัจจัยเกื้อหนุนกัน ประสานไปด้วยกัน

ถ้ามีฉันทะ ก็เป็นจุดเริ่มให้ก้าวไปทั้งสองด้าน ให้ได้ทั้งสองชุด

ฉันทะ เป็นธรรมหรือคุณสมบัติที่สำคัญยิ่ง ควรเอามาพูดกันให้มาก ในที่นี้ก็จะพูดไว้สักหน่อย

พุทธศาสนา คือคำสอนว่าด้วยการพัฒนาความสุข การศึกษา คือการพัฒนาความสุข

ขอเติมอีกนิดเดียว คือ เรื่องความสุข อันนี้เป็นเรื่องใหญ่ เรามักลืมมองแง่หรือด้านนี้ของพระพุทธศาสนา ถ้าเปิดดู พระไตรปิฎกและสังเกตให้ดีจะเห็นว่า ความสุขเป็นเรื่องใหญ่ที่ พระพุทธเจ้าตรัสไว้มาก เช่นที่พูดไปแล้วว่า ผู้ปฏิบัติใน พระพุทธศาสนาจะเจริญก้าวหน้าในความสุข ซึ่งกล่าวไว้ในชุด คุณสมบัติ ๕ อย่าง คือ ปราโมทย์ ปิติ ปัสสัทธิ สุข สมภาติ

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ผู้ใดเห็นนิพพานเป็นทุกข์ ผู้นั้นไม่มี ทางจะได้บรรลุนิพพาน ผู้ใดมองเห็นนิพพานว่าเป็นสุข ก็มีทางที่ จะบรรลุได้ ท่านผู้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ มีความสุขอย่างยิ่ง อย่างที่บางท่านอุทานอยู่เสมอว่า “สุขจริงหนอฯ” พระพุทธเจ้า เองก็ทรงยืนยันพระองค์ว่าทรงเป็นสุข

มีผู้ถามเทียบว่า พระองค์เที่ยวจาริกไป ไม่มีที่อยู่ที่สบาย เดินทางไปโปรดคน เข้าลักษณะที่วุ่นนอนกลางดิน กินกลาง ทราย อย่างนี้จะมีความสุขอะไร

พระพุทธเจ้าก็ตรัสถามว่า แล้วคุณว่าใครมีความสุข เขา คงนึกไม่ออก ไม่รู้ว่าเอาใครดี ก็เลยนึกถึงพระเจ้าแผ่นดิน แคว้นนั้น ซึ่งมีทุกอย่าง บอกว่าพระเจ้าพิมพิสารเป็นสุขที่สุด พระพุทธเจ้าก็ตรัสถามว่า พระเจ้าพิมพิสารจะประทับนั่งเสวยสุข ทั้งวันได้ไหม เขาคิดไปคิดมาบอกว่าทำไม่ได้

พระพุทธเจ้าตรัสว่า เราสุขตลอดเวลาเลย จะไม่ดู ไม่ฟัง นั่งเฉยๆ ให้เป็นสุขตลอดทั้งวันก็ได้

พระพุทธศาสนาเน้นมากในเรื่องความสุข จนกระทั่งว่า พุทธ
ในแง่หนึ่ง พระพุทธศาสนาก็คือหลักคำสอนว่าด้วย **การพัฒนา
ความสุข**

คนทั่วไป เมื่อพูดถึงความสุข มักนึกได้แค่ความสุขจาก
การเสพบริโภคนิยม ที่เป็นสุขอย่างหยาบของปุถุชน แต่ถ้าคนมีการ
พัฒนาเริ่มเข้าสู่การศึกษา เขาจะมีความสุขเพิ่มขึ้น เริ่มด้วย
ความสุขจากการกระทำ ความสุขขั้นนี้สำคัญมาก สำหรับ
เด็กไทยต้องทำให้ได้

เด็กไทยต้องไม่ใช่เป็นเพียงแค่นักบริโภคนิยม แต่ต้องเป็นนัก
ผลิต และเป็นนักสร้างสรรค์ ทั้งนี้ ในการที่จะก้าวไปสู่ขั้นเป็นนัก
สร้างสรรค์นั้น เขาจะต้องมีความสุขจากการกระทำด้วย

แต่เวลานี้เด็กไทยกำลังขาดความสุขขั้นนี้อย่างหนัก
เด็กไทยทั่วไปไม่มีความสุขจากการกระทำ ได้แค่หาความสุขจาก
การเสพบริโภคนิยม และถึงกับเห็นการกระทำเป็นเรื่องทุกข์ ถ้าอย่าง
นี้ก็ใกล้ฉาวสถาน สังคมไทยจะไปไม่รอด

**การศึกษาจะต้องช่วยเด็กไทย ให้พัฒนาถึงขั้นมีความสุขจาก
การกระทำให้ได้**

พอเด็กมีปัญญา รู้เข้าใจ มองเห็นคุณค่าของสิ่งที่ดีงาม
สมบูรณ์ งามทน คือความชื่นชมอยากเห็นสิ่งนั้นๆ มันดี ก็เกิดขึ้น
ขอแทรกหน่อยว่า เดียวนี้คนไทยมีความเข้าใจ
คลาดเคลื่อน และแคบมาก เวลาพูดถึงความอยาก ก็จะมี
เหมาะไปเลยว่าคุณอยากไม่ดี

ที่จริงในทางธรรมท่านแยกไว้ชัดว่า ความอยากมี ๒
อย่าง คือ **ความอยากที่เป็นกุศล** กับ **ความอยากที่เป็นอกุศล**

อย่างเราไปเห็นกระรอก ถ้าคิดอยากขึ้นมาในแบบที่ว่า ทำอย่างไรจะได้กระรอกตัวนี้มาลงหม้อแกง จะได้กินให้อร่อย อย่างนี้เรียกว่าเป็นความอยากแบบอกุศล เป็นพวกตัณหา

แต่ถ้าเห็นกระรอกแล้ว ชื่นชมในความงามความน่ารัก ของมัน ดูมันวิ่งไปวิ่งมา มันทำท่าอย่างนั้นอย่างนี้ น่าดู แล้วก็อยู่ในธรรมชาติแวดล้อมที่รื่นรมย์ ความชื่นชมต่อสภาพที่ดีอย่างนี้ แล้วอยากให้มันมีสุขภาพดีสวยงามอย่างนั้นต่อไป ความอยาก อย่างนี้ไม่เกี่ยวกับตัวเราที่จะได้จะเอา ความอยากต่อสิ่งนั้น ชื่นชมอยากให้มันดีงามสุขสมบูรณ์อย่างนี้แหละ เรียกว่า **ฉันทะ**

ความอยากที่เรียกว่า **ฉันทะ** ตัวนี้มาเมื่อไร พระพุทธเจ้า ตรัสว่าเป็นรุ่งอรุณของการศึกษา เป็นความอยากที่ถูกต้อง

แต่ถ้าเห็นอะไร มีแต่อยากจะเสพ อย่างนี้ไปไม่รอด เพราะความสุขทุกข์จะเวียนวนขึ้นอยู่กับความชอบใจ-ไม่ชอบใจ เท่านั้น

ในทางตรงข้าม พออยาก ชอบ ชื่นชมในสิ่งที่ดี หรืออยากให้มันดีต่อไป หรือดียิ่งขึ้น อย่างนี้แหละ **ฉันทะ** มาแล้ว เป็นความอยากต่อสิ่งนั้นๆ โดยไม่เกี่ยวกับตัวตน ไม่ใช่อยากจะได้ อยากจะเอา นี่คือเข้าสู่ทางของการศึกษา

พอไปเห็นหญ้าเรียบ เขียวขจี สวยงาม ก็ชื่นชม อยากให้มันเรียบร้อยงดงามดีอย่างนั้นต่อไป พอความชื่นชมอยากอย่างนั้นมาแล้ว ถ้ามันรก มีอะไรเกะกะ ก็อยากจะรีบไปหยิบเอาไปทิ้ง อยากจะจัดให้เรียบร้อย อย่างนี้แหละเรียกว่า**ฉันทะ**เกิด คืออยากทำให้มันดี อยากทำให้มันสมบูรณ์

เห็นต้นไม้ สวยงาม เขียว ร่มรื่น ใบดก ดอกก็สวย เกิดความชื่นชม มีฉันท์ะ อยากให้มันเป็นของมันอย่างนั้น แต่หันไปเห็นต้นไม้อีกต้นหนึ่งเขียว เฉา ร่วงโรย ก็อยากทำให้มันดี คือให้มันสวยงามสมบูรณ์ขึ้นมา ก็เลยต้องรีบไปรดน้ำมัน ไปแต่งมัน อย่างนี้ฉันท์ะมา มีแต่ดี ทำให้สร้างสรรค์ แล้วก็สุขจากการสร้างสรรค์นั้น

เด็กที่มีฉันท์ะอย่างนี้จึงอยากทำ ตรงกับที่ท่านแปลฉันท์ะว่าอยากทำ เพราะชื่นชมที่มันดี อยากให้มันดีของมัน ถ้ามันไม่อยู่ในภาวะที่ดี ก็อยากทำให้มันดี แล้วเมื่ออยากทำให้มันดี ก็ไปทำให้มันดี พอทำให้มันดี ก็สนองความต้องการของตัวเอง แล้วก็มีความสุขจากการกระทำ(ให้มันดี)นั้น

ฉะนั้น คนไหนมีฉันท์ะ ก็จะมีมีความสุขจากการกระทำทันที ถ้าเด็กไทยมีฉันท์ะนี้ ก็จะก้าวหน้าในการสร้างสรรค์อย่างแน่นอน ไม่มีปัญหาเลย นี่จึงเป็น **รุ่งอรุณของการศึกษา**

ถ้าคนไทยยังเข้าใจและเข้าสู่ฉันท์ะไม่ได้ ก็อย่าหวังเลยว่า จะมีการศึกษาที่ก้าวหน้านำใครได้

พระพุทธเจ้าตรัสว่า เมื่ออาทิตย์จะอุทัย มีแสงเงินแสงทอง เป็นบุพนิมิตมาก่อน ฉันทใด เมื่อภิกษุจะก้าวไปในมรรคมีองค์ ๘ ประการ ก็มีฉันท์ะ เป็นบุพนิมิตมาก่อน ฉันทนั้น

ขอให้จำกันไว้ให้แม่นทีเดียวว่า พระคุณสมบัติของพระพุทธเจ้าอย่างหนึ่งใน ๑๘ ประการ ที่เรียกว่า **พุทธธรรม ๑๘** คือ **พระพุทธเจ้าทรงมีฉันท์ะไม่ลดถอยเลย** (นตฺถิ ฉนฺทสุสฺ หานิ) จึงทรงเพียรพยายามเที่ยวจาริกไปโปรดผู้คนมากมาย เพื่อช่วยให้เขาพ้นทุกข์ เป็นคนดี มีความสุข อย่างไม่ทรงเห็นแก่ความเหน็ด

เหนื่อยยากลำบาก และก็ทรงมีความสุขในการทรงบำเพ็ญชั้นตะ
ด้วยกำลังแห่งมหากรุณานั้น

เมื่อเป็นชาวพุทธ ถ้านึกหลักพุทธศาสนาข้อไหนๆ ก็ไม่
ออก ยังไม่ค่อยรู้เข้าใจอะไร ก็ปฏิบัติตัวตามอย่างพระพุทธรูปเจ้าใน
หลักแห่งความมีชั้นตะนี้ ก็นับว่าเป็นชาวพุทธได้

ต้องเน้นเรื่องสร้างชั้นตะให้ได้ ถ้าชั้นตะไม่มา คิดว่าไม่
ไหวแล้ว การแก้ปัญหาล้างคม เรื่องอบายมุข และเรื่องเลวร้าย
อะไรต่ออะไร จะหนักหนาให้ล้างคมไปไม่รอด เพราะตอนนี้เอาแต่
หาความสุขจากการเสพบริโภคกันหมด คนที่มีความสุขจากการ
กระทำแทบไม่มี

เมื่อใดเด็กมีความสุขจากการทำแล้ว เขาก็จะมีความสุข
จากการหาความรู้ด้วย เป็นเรื่องตามมาเอง เพราะเป็นธรรมดาว่า
คนที่ทำอะไรให้ได้ผลนั้น การทำให้สำเร็จย่อมเรียกร้องการหา
ความรู้ พออยากได้สิ่งนั้นๆ มันดี ก็ต้องคิดต้องหาทางว่า ทำ
อย่างไรจะให้มันดี ต้นไม้ต้นนี้เฉา จะทำให้มันงามเหมือนต้นนั้น
ได้อย่างไร ก็ต้องไปหาความรู้ เดียวก็ไปสอบถามค้นหาความรู้
แล้วก็มาทำ แล้วทั้งหาความรู้ ทั้งทำ ก็จะเป็นความสุขไปหมด

เมื่อใดคนหาความสุขจากการเรียนรู้และจากการทำ เขา
จะพัฒนาตลอดเวลา และจะเข้มแข็งด้วย

ทั้งนี้ รวมทั้งชั้นตะของผู้ที่จะจัดการศึกษาแนวพุทธ หรือ
ดำเนินการโรงเรียนแนวพุทธด้วย ชั้นตะตัวนี้จะเกิดได้จากการรู้
เข้าใจจริง ถ้ารู้เข้าใจชัดเจนว่ามันเป็นความจริงอย่างนั้น มันมี
คุณค่าเป็นประโยชน์แท้ อย่างนี้ละก็ ชั้นตะมาได้

แล้วก็ไปบวกกับเมตตาความรักความปรารถนาดีต่อเด็กๆ
ต่อนักเรียน ต่อสังคมไทย ถ้าน้ำใจอย่างนี้เกิดขึ้น นี่ละคือ**ฉันทะ**ที่
พร้อมจะผลักดันให้การศึกษาไทยสัมฤทธิ์ผลสมหมายอย่าง
แน่นอน

หลังจากนี้ค่อยคุณกันอีกก็ได้ในเรื่อง**การพัฒนาความสุข**
เพราะความสุขมีวิธีพัฒนาเยอะ แต่เวลานี้คนมองความสุขในมิติ
เดียว จากการเสพ ก็เลยตัน ก็จบกัน

ต่อจากความสุขในการเสพ ก็ก้าวไปสู่ความสุขจากการ
ทำ ความสุขจากการหาความรู้ ความสุขจากการให้ และการทำ
ให้คนอื่นเป็นสุข นี่เป็นตัวอย่างของความสุขในชั้นต่างๆ ซึ่งเป็น
ทั้งการพัฒนาก้าวหน้าของชีวิตตนเองที่มีความสุขขยายขอบเขต
ออกไป มีมิติมากขึ้น พร้อมกับเป็นการเกื้อหนุนสังคมไปด้วย
เพราะความสุขที่พัฒนาเหล่านี้ ไม่มีพิษมีภัยเลย มีแต่เป็น
ประโยชน์อย่างเดียว

คนบางคนมีความสุขในการทำให้ผู้อื่นเป็นสุข เช่นอย่าง
พระโพธิสัตว์ เมื่อทำให้ผู้อื่นเป็นสุขได้ตนเองจึงจะชื่นใจ มี
ความสุข ทั้งนี้ก็เพราะอยากให้เขาเป็นสุข

ตัวอย่างในชีวิตจริงที่เห็นง่ายๆ ก็เริ่มจากพ่อแม่ พ่อแม่
เป็นสุขเมื่อเห็นลูกเป็นสุข พ่อแม่อยากให้ลูกเป็นสุข แล้วก็อยาก
ทำให้ลูกเป็นสุข เมื่อทำให้ลูกเป็นสุขแล้ว ตัวเองก็เป็นสุขด้วย

ทำอย่างไรเราจะให้มีความสุขอย่างนี้ขึ้นมา แล้วก็
ความสุขในการอยู่กับธรรมชาติ ตลอดไปถึงความสุขจากการเห็น
ความจริงของธรรมชาติ โลก ชีวิต ความสุขอะไรต่างๆ เหล่านี้ มี
เยอะเหลือเกิน ล้วนแต่มีจุดเริ่มจากฉันทะ และเป็นความสุขที่

จะต้องพัฒนาขึ้นมา จึงมาถึงหลักที่ว่า **การพัฒนาความสุข ก็คือ
การศึกษา**

ภาคผนวก

ข้อเสนอแนะ*

สำหรับ

หน่วยการเรียนรู้พระพุทธศาสนา

แม้ว่าการจัดทำหน่วยการเรียนรู้นี้จะถึงขั้นใกล้เสร็จสิ้น คงจะยากต่อการจัดปรับแทรกเสริม แต่ถ้ายังมีช่องทาง ข้อเสนอแนะข้อคิด บางอย่างไว้สุดแต่จะพิจารณาเห็นสมควร

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างเนื้อหากับจุดหมาย โดยเฉพาะควรเน้นจุดหมายว่า ต้องการให้เด็กเป็นคนที่มีคุณภาพอย่างไรบ้าง และจัดทำเนื้อหาสาระให้สนองจุดหมายนั้น (ไม่เผลอมองแต่ในแง่ว่าจะให้เด็กเรียนและรู้อะไรบ้าง แต่ให้ชัดว่าต้องการคุณภาพอะไร)
๒. น่าจะมีจุดเน้นเจาะจงสิ่งที่มุ่งมั่นว่าจะต้องทำให้ได้ คือในบรรดาเนื้อหาสาระดีๆ ที่สรรมาให้เรียนรู้นั้น อาจจะมีการเจาะจงจำเพาะบางอย่างว่า สิ่งนี้ข้อนี้จะต้องให้รู้เข้าใจ และหรือทำให้ได้

* บันทึกที่พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) ได้เขียนขึ้น ในโอกาสที่คณะอนุกรรมการจัดทำรายละเอียดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนาในหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๔๔ ฝากขอคำปรึกษาเกี่ยวกับการจัดทำรายละเอียดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนาในหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน เมื่อวันที่ ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๔๕

๓. การเรียนการสอนจะต้องมั่นใจว่าให้ผู้เรียนเกิดมีฉันทะที่จะนำไป
ประพฤติปฏิบัติหรือใช้ประโยชน์และศึกษายิ่งขึ้นไป โดย
มองเห็นความจริงและซาบซึ้งในคุณค่า พร้อมทั้งเกิดมีจิตสำนึก
ต่อส่วนรวม เกิดความใฝ่ปรารถนาจะร่วมแก้ปัญหาและ
สร้างสรรค์พัฒนาสังคม
๔. ความสัมพันธ์ระหว่างหลักการที่เป็นมาตรฐานกลาง กับการ
ประยุกต์เข้ากับกาลเทศะ คือ ยึดหลักการที่เป็นมาตรฐานกลาง
ของพระพุทธศาสนาไว้ให้ได้แล้ว ก็มีช่องทางหรือแนวทางที่จะ
ให้ชุมชนหรือท้องถิ่น มีโอกาสนำหลักการกลางนั้นไปทำความเข้าใจ
และปรับใช้กับชุมชนหรือท้องถิ่นของตน เช่นหาความรู้
เกี่ยวกับวัด ปุชณียวัตถุ บุคคล ตำนาน เรื่องราวในชุมชน/
ท้องถิ่น/จังหวัด เป็นต้นของตน ซึ่งเป็นเหมือนส่วนขยายหรือ
ด้านประยุกต์ของหลักการกลางนั้นๆ และเน้นการเรียนรู้ให้เห็น
ว่าเรื่องราวเหตุการณ์ของชุมชนหรือท้องถิ่นอันนั้นๆ เป็นไปตาม
หลักการ ชวนนำหลักการออกสู่การปฏิบัติ หรือเชิดชูหลักการ
อย่างไร
๕. ความสมดุลระหว่างการรู้จัก รู้จำ กับการรู้คิด รู้ทำ ไม่ควรไป
สุดโต่งข้างเดียว แบบเอาแต่จำเป็นนกแก้วนกขุนทอง หรือ
แบบมีแต่ความคิดเห็นที่เลื่อนลอยโดยไม่มีฐานข้อมูล ต้องให้
สองด้านนั้นเกื้อหนุนกันและได้ประโยชน์จากกันและกัน
๖. การบูรณาการวิชาพุทธศาสนา จะเป็นจริง ต้องถึงขั้นบูรณาการ
พระพุทธศาสนา และการบูรณาการพระพุทธศาสนานั้น
หมายถึงบูรณาการเข้าไปในชีวิตหรือการดำเนินชีวิตที่เป็นอยู่
จริง ซึ่งควรเน้นวิธีการสำคัญ ๓ อย่าง คือ

- ก) **บูรณาการในการเรียนการสอน** ด้วยการเรียนการสอนที่ถึงขั้นให้เข้าใจมองเห็นธรรมว่าเป็นความจริง ที่มีอยู่ตามธรรมดาในธรรมชาติ เช่น ความเป็นไปตามเหตุปัจจัยของสิ่งทั้งหลาย ซึ่งทุกคนจะต้องรู้เข้าใจ และปฏิบัติให้ถูกต้อง จึงจะเป็นอยู่ดีได้ เมื่อเข้าใจธรรมตามความหมายที่แท้อย่างนี้แล้ว ก็พูดได้ว่าธรรมในธรรมชาติจะเรียกตัวเอง ให้คนเรียกหาธรรมที่จะต้องปฏิบัติในชีวิต แล้วการสอนพุทธศาสนา ก็จะเป็นการสอนของความต้องการของชีวิตของผู้เรียน
- ข) **บูรณาการในวิถีชีวิต** ด้วยการสร้างระบบวิถีชีวิตที่ดีงาม ที่เรียกว่าวิถีชีวิตแบบพุทธ หรือวินัยของคฤหัสถ์ หรือวินัยชาวพุทธขึ้นมา เมื่อมีวิถีชีวิตที่สอดคล้องรองรับแล้ว หลักธรรมคำสอนต่างๆ ก็สามารถเข้าไปกลมกลืนในวิถีชีวิตนั้นได้
- ค) **บูรณาการไตรสิกขาเข้าในชีวิตประจำวัน** หรือ **ทำชีวิตให้เป็นการศึกษา** ด้วยการดำเนินชีวิตตามปกติธรรมดาทั้ง ๓ ด้านให้มีการพัฒนาครบไตรสิกขา เมื่อจะทำกิจกรรมใดๆ ก็ตาม ทุกครั้ง ให้มีการเตรียมและตรวจสอบว่ามีสิกขา ๓ ด้าน ครบหรือไม่ คือ
- ๑) **ด้านพฤติกรรมกาย-วาจา และการใช้อินทรีย์** ว่ากิจกรรมที่จะทำหรือได้ทำนั้นไม่เป็นไปเพื่อการเบียดเบียนก่อความเสียหาย แต่เป็นไปในทางเกื้อกูลสร้างสรรค์ — **ศีล**
 - ๒) **ด้านจิตใจ** ว่าทำกิจกรรมนั้นโดยมีแรงจูงใจที่ดี ไม่ทำด้วยโลภ โกรธ หลง แต่มีเมตตากรุณา ไม่อ่อนแอ ระวังห่อเหี่ยว แต่แก้วกล้าเข้มแข็ง มีฉันทะ ไม่ทุกข์เศร้าขุ่นมัว เศร้าหมอง แต่ส่องใสเบิกบานมีความสุข — **จิต**

๓) **ด้านปัญญา** ว่าทำกิจกรรมนั้นๆ ด้วยความรู้ความเข้าใจ มองเห็นเหตุผล รู้จักคาดหมายผลดีผลเสียที่จะเกิดขึ้นต่อไป พร้อมทั้งแนวทางแก้ไขปรับปรุง —
ปัญญา

๗. การนั่งสมาธินั้น สำหรับเด็กน่าจะให้นำมาด้วยการสวดมนต์ หรือนั่งการสวดมนต์ อย่างน้อยให้สอดคล้องกับการสวดมนต์ เพราะเด็กยังต้องการเคลื่อนไหวมาก การสวดมนต์เป็นการนำสมาธิอย่างหนึ่ง โดยเอาการเคลื่อนไหวทางวาจา มาช่วยให้เกิดความสงบนิ่งทางกาย และความสงบเย็นเข้มแข็งแน่วแน่ทางจิตใจ พร้อมทั้งสามารถโยนไปสู่ปัญญาด้วย

อนึ่ง บทสวดมนต์นั้นสามารถจัดให้เหมาะกับวัยและยุคสมัย เช่น เลือkBทสวดมนต์ที่มีเนื้อหาความหมายเหมาะกับเด็กยุคปัจจุบัน และให้สั้นลงตามขอบเขตเวลาเท่าที่มีหรือเท่าที่เหมาะสม เช่น อัจฉยวาทน้อยอย่างมงคลสูตร หรือสั้นๆ พร้อมทั้งคำแปล ดังตัวอย่าง

นะโม ตัสสะ ภะคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ (๓
จบ)

อาโรคะมิจเณ ประระมัญจะ ลาภัง
สีลัญจะ พุทธานุมะตัง สุตัญจะ
ธัมมานุวัตตี จะ อะลีนะตา จะ
อัทธัสสะ ทวารา ปะมุขา นะเพเต-ติ

(แปล) มาเถิดนะ รักษาสุขภาพดี ที่เป็นลาภอันประเสริฐ

มีวินัย ใฝ่คนดีเลิศเป็นแบบอย่าง
 ตั้งใจเรียนให้รู้เชี่ยวชาญ ประพฤติการอันถูกต้องดีงาม
 มีความเพียรขยันหมั่นเรื่อยไปไม่ระย่อ
 หกข้อจำไว้ เป็นประตูล้ำค่าสู่ความสำเร็จของงาน

อาจจะสวดบทสั้นๆ อย่างนี้ และจัดเตรียมไว้หลายบทเพื่อ
 เปลี่ยนไปเป็นบทสวดประจำสำหรับแต่ละวัน

นอกจากนั้น ให้การสวดมนต์โยงไปสู่กิจกรรมการเรียนอย่าง
 อื่นได้ด้วย เช่น สวดมนต์จบแล้ว แต่ครั้งครูยกเอาเนื้อหาจุด
 หนึ่งแห่งหนึ่งในบทสวดที่แปลนั้นมาคุยกับเด็ก อธิบาย ชักชวน
 เล่านิทานประกอบ เป็นต้น จบกิจกรรมแล้ว จึงนั่งสมาธิปิดท้าย
 ไม่ต้องนานนัก

พร้อมกันนั้น ควรให้การสวดมนต์นี้ประสานกับวิถีชีวิตใน
 ครอบครัวหรือที่บ้านด้วย โดยจัดบทสวดมนต์นั้นให้พ่อแม่มีไว้
 ด้วย และให้พ่อแม่เฝ้าเด็กสวดประจำวัน บางทีถ้าทางฝ่าย
 โรงเรียนมีเวลาจำกัด อาจให้ทางพ่อแม่ทำบทบาทคุย อธิบาย
 เนื้อหา เล่านิทาน เช่นชาดกประกอบบทสวดมนต์นั้นแก่เด็กที่
 บ้าน หรือทำคู่เคียงกันไปทั้งสองแห่ง ทั้งที่บ้านและโรงเรียน

๘. การสังเกตพัฒนาการของเด็ก แทนที่จะใช้ระบบพุทธิพิสัย -
 ทักษะพิสัย - จิตพิสัย ถ้าใช้ระบบ ศีล - สมาธิ - ปัญญา น่าจะ
 กว้างขวางครอบคลุมกว่า และตรงกว่า เพราะเท่ากับดูตามด้าน
 ที่ฝึก คือ

- **ศีล**: พฤติกรรมดีงามทั้งกาย-วาจา และอินทรีย์ทั้ง ๖ เคยชิน
 แคล่วคล่อง อยู่ตัว เป็นวินัย เข้าสู่วิถีชีวิต

- **สมาธิ**: จิตใจมีคุณธรรม มีประสิทธิภาพ และมีความสุข

- **ปัญญา:** ความรู้คิด เข้าใจ การมองเห็นความจริง เท่าทัน ทั้งระบบ ความสัมพันธ์ ถึงเหตุถึงผล เชื่อมโยงประยุกต์ใช้สร้างความรู้ใหม่ได้

อาจขยายตามระบบ ภาวนา ๔ คือ กายภาวนา – คีลภาวนา – จิตตภาวนา – ปัญญาภาวนา ก็ได้

๙. อาจส่งเสริมการประเมิณผลอีกระดับหนึ่ง โดยดูอัตราการ พัฒนาวุฒิภาวะทางธรรมจริยา ตามหลักอริยวัฒิ ๕ คือ

- ๑) **ศรัทธา** ว่ามีความเชื่อที่ไม่งมงาย มีเหตุผล ประกอบด้วย ปัญญา ซึ่งไม่เบียดเบียนชีวิตและสังคม
- ๒) **ศีล** ว่ามีความประพฤติและวิถีชีวิตไม่เบียดเบียน แต่เกื้อกูล มีวินัย เชื้อต่อวัฒนธรรม
- ๓) **สุตะ** ว่ามีความรู้ข่าวสารข้อมูล ทันทต่อเหตุการณ์ สถานการณ์ และมีความรู้เหมาะสมพอแก่การดำเนิน ชีวิต กิจการของตน
- ๔) **จาคะ** ว่ามีจิตใจกว้างขวาง ไม่คับแคบเห็นแก่ตัว รู้จัก สละให้ บำเพ็ญประโยชน์
- ๕) **ปัญญา** ว่ารู้คิดเข้าใจ ทำการต่างๆ ด้วยปัญญา รู้จัก แยกแยะดี-ชั่ว คุณ-โทษ ประโยชน์-มิใช่ประโยชน์ มองสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง หยั่งถึงเหตุ ปัจจัยและความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งทั้งหลาย

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

๑๕ กรกฎาคม ๒๕๔๕

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

๕๕

คู่มือการศึกษาแนวพุทธ

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)